บทที่ ๔

ภาษาบาลีในคัมภีร์สังคีติยวงศ์

ในการศึกษาภาษาบาลีในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นศึกษาเฉพาะภาษาบาลีที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านประพันธ์ขึ้นเอง จะไม่นำเอาสำนวนภาษาบาลีที่ท่านอ้างอิงจากคัมภีร์อื่น ๆ มาศึกษา เพื่อจะได้เห็นถึงลักษณะที่สำคัญของการใช้ภาษาบาลีในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ของสมเด็จพระวันรัตน์ และจะศึกษาเฉพาะภาษาบาลีที่ท่านใช้ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากภาษาบาลีที่ใช้อยู่ทั่วไป หรือมีลักษณะภาษาที่เด่นชัดมีลักษณะเฉพาะตัวเท่านั้น เพื่อให้เห็นถึงความสามารถในการใช้ภาษา และวิวัฒนาการของภาษาที่ปรากฏในคัมภีร์สังคีติยวงศ์

๔.๑. ลักษณะพิเศษของภาษาบาลีในคัมภีร์สังคีติยวงศ์

ภาษาบาลีในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ส่วนที่เป็นคำประพันธ์ของสมเด็จพระวันรัตน์โดยเฉพาะนั้น ส่วนหนึ่งนำมาจากคัมภีร์ภาษาบาลีต่าง ๆ แต่ก็มีบางส่วนที่ต้องมีการผูกขึ้นมา เพื่อใช้เป็นกรณีพิเศษ หรือบางครั้งก็มีลักษณะการใช้ภาษาบาลีที่แตกต่างจากคัมภีร์อื่น ๆ ถือได้ว่าเป็นวิวัฒนาการใช้ภาษาบาลีในประเทศไทย ผู้วิจัยจะศึกษาลักษณะพิเศษ ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑. สนธิ

สระสนธิและพยัญชนสนธิในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นั้น ก็มีลักษณะที่เหมือนกับภาษาบาลีโดยทั่วไป จะมีที่พิเศษออกไปบ้างก็คือการใช้นิคคหิตสนธิผู้วิจัยพบว่านิคคหิตสนธิในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นั้น สมเด็จพระวันรัตน์ท่านเลือกใช้ โลปนิคคหิตสนธิ ซึ่งเป็นการต่อ สนธิที่เมื่อมีสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง ลบนิคคหิตซึ่งอยู่เบื้องหน้าได้บ้าง[๑] โดยทั่วไปแล้วคัมภีร์ในรุ่นหลังมักเข้าใจว่าเป็นการ จารตก จึงมักจะเพิ่มนิคคหิตเข้าไป การทำสนธิเช่นนี้ไม่ค่อยเป็นที่นิยมในนักปราชญ์ฝ่ายไทยนัก แต่ปรากฏว่ามีใช้ เช่น พุทฺธานำ - สาสนำ สนธิเป็น พุทฺธานสาสนำ เป็นต้น ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้สมเด็จพระวันรัตน์ท่านได้เลือกใช้การสนธิด้วยวิธี โลปนิคคหิตสนธิด้วย เช่น

ทิฏฺจี - คจฺฉนฺตา สนธิเป็น ทิฏฺจิคจฺฉนฺตา ในประโยคว่า

---

[๑] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ อักขรวิธี ภาคที่ ๑, หน้า ๒๙.

เตสุ เตสุ นคเรสุ อปฺปปญฺญา สโลภโทสโมหาภิภูตา พุทฺธสาสเน อปฺปสทฺธา วรวิเสสคุเณ อปสฺสนฺตา พุทฺธวจนานิ อรกฺขนฺตา พหุสุตฺเต ภิกฺขู อนนุคฺคหนฺตา อปจฺจิสฺสา **ทิฏฺฐิคจฺฉนฺตา** ธมฺมสงฺคหํ กาเรตุ อสกฺโกนฺตา จิรํ กาลํ สุญฺญา อเหสุ

พวกมนุษย์ในเมืองทั้งหลายนั้น ๆ มีปัญญาน้อย มีโลภะโทสะโมหะครอบงำแล้ว เป็นผู้มีศรัทธาน้อยในพระพุทธศาสนาก็มิได้เห็นพระคุณอันวิเศษ และไม่ได้รักษาพระพุทธวจนะทั้งหลายไว้ ไม่ได้อนุเคราะห์ และไม่ยำเกรงพระภิกษุพหุสูตร พากันถึงทิฏฐิเสียไม่สามารถจะให้ช่วยกันทำความสงเคราะห์พระธรรมได้ พากันละทิ้งไว้ให้สูญเสียสิ้นกาลนาน[๒]

กุลวํสํ - อนุฆเฏนฺตา สนธิเป็น กุลวํสอนุฆเฏนฺตา ในประโยคว่า

ตสฺส เทฺว ปุตฺตา <u>กุลวํสอนุฆเฏนฺตา</u> มหาปุญฺญา อเหสุ ตทนนฺตรํ ตสฺส เตสุ เชฏฺฐปุตฺโต อุปราชา

พระมหาโลนราชนั้นมีพระราชบุตร ๒ พระองค์มีบุญใหญ่ได้สืบซึ่งวงสกุลต่อมา และครั้งนั้นพระราชบุตรองค์ใหญ่เป็นพระอุปราชอยู่[๓]

การใช้สนธิประเภทนี้ถือได้ว่า สมเด็จพระวันรัตน์เป็นผู้มีความสามารถด้านภาษาบาลี และเข้าใจถึงกฎเกณฑ์ของไวยากรณ์จึงเลือกใช้สนธิที่มีรูปที่แปลกออกไปจากคัมภีร์อื่น ๆ

---

[๒] สังคีติยวงศ์,หน้า ๓๗๓.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๕.

๔.๑.๒. การใช้ จ ศัพท์*

จ ศัพท์จัดเป็นนิบาต* ประเภทนิบาตสำหรับผูกศัพท์และประโยคมีอัตถะเป็นเอนก ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้การใช้ จ ศัพท์โดยมากสมเด็จพระวันรัตน์ก็ใช้ตามธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลี เช่น คัมภีร์อื่น ๆ แต่ก็มีการใช้ที่เป็นลักษณะพิเศษของคัมภีร์สังคีติยวงศ์ จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าลักษณะพิเศษเช่นนี้ เป็นจุดเด่นในงานประพันธ์ของสมเด็จพระวันรัตน์ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างไปจากคัมภีร์อื่น ๆ การใช้ จ ศัพท์ ที่มีลักษณะพิเศษ ก็คือ การใช้ จ ศัพท์ ควบในสมาส

ปกติตามลักษณะของไวยากรณ์ทั่วไปนั้น จ ศัพท์ ที่ควบในสมาสนั้นจะไม่ปรากฏรูป เรียกว่า ทวันทวสมาส ๆ นี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือ สมาหาโร และ อสมาหาโร* ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นั้นมีลักษณะของทวันทวสมาสแต่มี จ ศัพท์ ปรากฏอยู่ท้ายของคำและมักจะทำเป็นสนธิ เช่น

เต ธมฺมวินยเตปิฏกา วิรหิตารกฺขา นานาวินาสา มิจฺฉาทิฏฺฐิเกหิ
วตฺถรฺชฺชญฺจ ฉินฺทิตา.

---

* ในคัมภีร์คันถาภรณมัญชรีและคันถาภรณวรรณนา แสดงอรรถพิเศษของ จ ศัพท์ไว้ ๔ ประการคือ

๑. สมุจจยะ คำเชื่อมบทและประโยคโดยทั่ว ๆ ไป

๒. วิกัปปะ คำเชื่อมแสดงความไม่แน่นอน มีความหมายเท่ากับ วา

๓. สัมปิณฑนะ คำเชื่อมที่ใช้ในสูตรไวยากรณ์สูตรเดียวกัน

๔. อนุกัฑฒนะ คำเชื่อมที่ใช้ในสูตรไวยากรณ์ต่างสูตรกัน

* พระอริยวงศ์และพระชาคราภิวงศ์, ให้ความหมายของนิบาตไว้ในคัมภีร์คันถาภรณมัญชรีและคันถาภรณวรรณนา หน้า ๖. ว่า

คำว่า นิบาต หมายถึง ศัพท์ที่ตกอยู่ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดบท ในคัมภีร์คันถาภรณมัญชรีและคันถาภรณวรรณนา คัมภีร์ว่าด้วยหลักการใช้นิบาตให้รูปวิเคราะห์ว่า

ปทานำ อาทิมชฺเฌสุ อนฺเตสุ จ นิปาตเก
ปุจฺฉาทีนำ วิภาวตฺถำ สทา ยุชฺชนฺติ ปณฺฑิตา.

บัณฑิต**ย่อมประกอบ**นิบาตไว้เบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของบท เพื่อแสดงอรรถมีคำถามเป็นต้นเสมอ คำว่า ปทานำ **อาทิมชฺเฌสุ** อนฺเตสุ จ นิปาตเก ท่านผูกเป็นคาถาไว้ โดยนำมาจากบทวิเคราะห์ของ นิบาต ศัพท์ที่ตั้งวิเคราะห์ไว้**ในคัมภีร์นยาสะ** สูตรที่ ๓๑๙ ว่า ปทานำ อาทิมชฺฌาวสาเนสุ นิปตนฺตีติ นิปาตา. (นิ บทหน้า+ปตฺ ธาตุ + ณ ปัจจัย) **ได้แก่** ศัพท์ที่ตกอยู่ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดบทของบททั้งหลาย

* บาลีไวยากรณ์, หน้า ๑๑๓.

พระธรรมวินัยไตรปิฎกเมื่อขาดความรักษาเสียแล้วก็วินาศไปต่างๆ
คือพวกมิจฉาทิฏฐิตัดเยื้อแย่งเอาห่อผ้าแลเชือกรัดไปบ้าง[๖]

จะเห็นได้ชัดเจนว่าในประโยคนี้ จ ศัพท์ที่ วตฺถรชฺชุญฺจ ทำหน้าที่ควบสมาส ซึ่งท่านได้ทำเป็นสนธิเข้าด้วย

เต เทฺวปิ มหากรุณา ตํ ตํ การณํ ทิสฺวา สพฺพสตฺตานํ เมตฺตา
กรุณาย กมฺปิตหทยา ลทฺโธกาสา อสจฺจอธมฺเม จ ขเน
วิสมิตฺวา ฯลฯ
สมเด็จพระผู้ทรงพระมหากรุณาทั้ง ๒ พระองค์นั้นได้ทอดพระเนตร
เห็นเหตุนั้น ๆ ก็มีพระกมลหฤไทยหวั่นไหวไปด้วยพระเมตตา
กรุณาแก่สรรพสัตว์ ได้โอกาศระงับชนพวกอสัจแลอธรรมทั้งหลาย[๗]

จ ศัพท์ ที่อยู่หลัง อสจฺจอธมฺเม ทำหน้าที่ควบ ในสมาสคล้าย ๆ ทวันทวสมาสเพียงแต่มี จ ศัพท์ อยู่ท้ายอีกตัว

การใช้ จ ศัพท์ควบหลังทวันทวสมาสนี้ มีปรากฏใช้ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์เท่านั้น ถือได้ว่าเป็นลักษณะที่พิเศษกว่าคัมภีร์อื่น

๔.๑.๓. การใช้กริยา

วิธีใช้การใช้กริยาของสมเด็จพระวันรัตน์ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นั้น ผู้วิจัยจะศึกษาถึงวิธีการใช้กริยาอาขยาต และการใช้กริยากิตก์ ต ปัจจัย ซึ่งมีลักษณะพิเศษต่างจาก คัมภีร์อื่น ๆ ดังนี้

๔.๑.๓.๑. การใช้กริยาอาขยาต

ศัพท์กล่าวกริยา คือ ความทำชื่อว่าอาขยาต* กริยาอาขยาตนั้นจัดว่าเป็นกริยาคุมพากย์ในประโยค สิ่งที่สำคัญที่สุดขององค์ประกอบของอาขยาตก็คือ วิภัตติ วิภัตตินั้นท่านจำแนกไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้ กาล บท วจนะ บุรุษ จัดออกเป็น ๘ หมวด ๆ ละ ๑๒ วิภัตติ[๘]

---

[๖] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๑๒.

[๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๗-๔๒๘.

* ในอาขยาตมีเครื่องประกอบ ๘ อย่างคือ วิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ วาจก ปัจจัย

[๘] บาลีไวยากรณ์ อาขยาตและตัทธิต หน้า ๑๕๑.

การใช้กริยาอาขยาตของสมเด็จพระวันรัตน์ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ซึ่งเป็นสำนวนของท่านเองนั้น จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า ท่านใช้วิภัตติอาขยาต อยู่ ๕ หมวดคือ

๑. หมวดวัตตมานา

๒. หมวดปัญจมี

๓. หมวดปโรกขา

๔. หมวดอัชชัตนี

๕. หมวดภวิสสันติ

วิธีการใช้กิริยาอาขยาตของสมเด็จพระวันรัตน์นั้น ที่ปรากฏในเนื้อหาของคัมภีร์สังคีติยวงศ์ ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มการใช้ตามส่วนของเนื้อความ จัดการใช้วิภัตติอาขยาตได้ ๕ กลุ่มคือ

๑. หมวดวัตตมานาและหมวดอัชชัตนี กริยาอาขยาตหมวดวัตตมานาและหมวดอัชชัตนีนี้มีปรากฏใช้ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ในส่วนของการเล่าเรื่องคือในปริเฉทที่ ๗-๙ ซึ่งเป็นสำนวนของท่านเอง แต่ในคำประพันธ์ของท่านก็ไม่ได้กำหนดลงไปแน่นอนว่าเป็นกาลอะไรแน่นอน บางครั้งก็ใช้สับกันระหว่างปัจจุบันกาลและอดีตกาล เช่น ในส่วนของคำประพันธ์ที่เป็นสำนวนสวรรคตบางครั้ง ก็ใช้สลับกัน ดังนี้

พิฺชราชา มหาอุปาโท นาม ฯลฯ อายุหปริโยสาเน มจฺจุราชสนฺติกำ
คจฺฉติ
ตสฺส ปุตฺโต อุปราชา มหาโลโน นาม ฯลฯ อายุหปริโยสาเน
กาลมกาสิ[๙]

จะเห็นได้ว่าในสำนวนตัวอย่าง สำนวนแรก เป็นกริยาอาขยาต ปัจจุบันกาล แต่ในสำนวนสุดท้าย ท่านก็แต่งเป็นกริยาอาขยาตแต่เป็นอดีตกาลอีก ซึ่งเนื้อความนั้นเป็นเรื่องที่เป็นอดีตกาลทั้งหมด และเป็นเนื้อความที่ต่อกันมา แสดงให้เห็นได้ว่าคำประพันธ์ของท่านนั้น ไม่ได้เน้นกาลที่แน่นอนประพันธ์ตามสำนวนนิยม สำนวนสวรรคตที่เป็นปัจจุบันกาล และใช้ในเรื่องที่เป็นอดีตกาลนั้นพบมาก

๒. หมวดปโรกขา กริยาในหมวดนี้มีใช้ปรากฏในสำนวนที่ท่านอ้างอิงในคัมภีร์โบราณาจารย์ และใช้เป็นเฉพาะ ปฐมบุรุษ พหุพจน์ ฝ่ายปรัสบท เท่านั้น เช่น

เตนาหุ โปราณา

สมฺพุทฺธปรินิพฺพาน เทฺว วสฺสสตานิ จ

---

[๙] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๙๕-๓๙๕.

ปญฺจตีสวสฺสาเนว ตติยสงฺคีตี อกา
อสีติภิกฺขุโกฏีสุ เตสุ ปาโมกฺขภิกฺขโว
เถโร โมคฺคลีปุตฺโต โส สงฺฆเถโร ตทา อหุ
อุจฺจินิตฺวา สหสฺเส ภิกฺขู ปภินฺนปฏิสมฺภิเท[๑๐] ฯลฯ

เพราะเหตุนั้นพระโปราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

> แต่กาลพระสัมพุทธปรินิพพานแล้วมาได้ ๒๓๕ ปี ได้ทำตติยสังคีติ แล ฯ ในภิกษุทั้งหลาย ๘๐ โกฏิ พระโมคคลีบุตรติสสเถรเจ้าผู้สังฆเถร ได้เปนปาโมกขเถร ในครั้งนั้นได้เลือกพระภิกษุทั้งหลายพันหนึ่งล้วนแตกฉานในพระปฏิสัมภิทาญาณ[๑๑]

๓.หมวดปัญจมี มีปรากฏใช้เฉพาะในสำนวนแผ่บุญกุศลและแสดงความปรารถนา และ มีปรากฏใช้เพียง ๓ คำเท่านั้นคือ ปฏิคฺคณฺหนฺตุ โหนฺตุ วฑฺฒนฺตุ ซึ่งทั้ง ๓ คำนั้นเป็นปฐมบุรุษ พหูพจน์ ปรัสสบท อยู่ในนิคมคาถา ทั้ง ๓ คำดังนี้

สพฺเพ เทวมนุสฺสา วา สพฺเพ ภูตา จ ปาณิโน
เม ปุญฺญํ **ปฏิคฺคณฺหนฺตุ** ติโลเกสุ ปติฏฺฐิตา
สพฺเพ สตฺตา อโรคา เต อนุปทฺทวา ทีฆายุกา
สุขิตา อนีฆา **โหนฺตุ** นิทฺทุกฺขา นิภยา สทา
สพฺเพ เทวา มหาสุขา มหายสา มหิทฺธิกา
อเวรา นิรโสกา จ **วฑฺฒนฺตุ** พุทฺธสาสเน[๑๒]

๔. หมวดภวิสสันติ ในหมวดนี้ซึ่งเป็นหมวดกาลที่เป็นอนาคต มีปากฏใช้ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์เพียง ๒ คำคือคำว่า กริสฺสามิ และ ปวกฺขามิ ซึ่งทั้ง ๒ คำนั้นเป็น อุตมบุรุษ เอกวจน ปรัสสบท ซึ่งอยู่ในปณามคาถาอารัมภกถา ดังนี้

---

[๑๐] สังคีติยวงศ์, หน้า ๕๔-๕๕.

[๑๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

[๑๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๓.

วรๆ วิคนฺเถสุ สุสารอตฺถๆ
คุเณน สงฺคีติยวๆสนามๆ
สุภๆ **กริสฺสามิ** ยถาพลๆ.
สาธุกๆ ปกรณารมฺเภ อารพฺภ ปุพฺพปญฺจกๆ
นานานยๆ ปุราณตฺถๆ ปวกฺขามิ ปการณๆ[๑๓].

การใช้กริยาอาขยาตของสมเด็จพระวันรัตน์นั้น เน้นที่กริยาหมวดวัตตมานาและหมวดอัชชัตนี กล่าวคือ เป็นการเล่าเรื่องในอดีต แต่ก็ไม่เจาะจงลงไปบางครั้งก็ใช้หมวดวัตตมานา แทน อัชชัตนี ดังเช่นในภาษาไทย การเล่าเรื่องในอดีตในภาษาไทยก็ใช้ปัจจุบันกาลเล่า แต่ถ้าต้องการให้รู้ว่าเป็นอดีตก็ระบุเวลาลงไป

๔.๑.๓.๒. การใช้ ต ปัจจัยในกริยากิตก์

กริยากิตก์ที่ใช้ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ มีรูปแบบเป็นการเฉพาะตัวอยู่บ้างซึ่งถ้าผู้ที่ไม่เข้าใจภาษาไทยแล้ว ก็จะทำให้การอ่านหนังสือสังคีติยวงศ์เข้าใจได้ยาก โดยเฉพาะของการใช้ ต ปัจจัยในกริยากิตก์ของสมเด็จพระวันรัตน์นั้น มักจะมีปรากฏใช้ในรูปแบบซึ่งต่างออกไปจากธรรมเนียมนิยมของการใช้ตามหลักภาษาบาลีทั่วไป ถ้าหากเพ่งถึงธรรมเนียมนิยมของภาษาบาลี ก็อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ภาษาที่ผิดอย่างเช่นการใช้ ต ปัจจัย ที่ลงกับ สกัมมธาตุ โดยปกติจะจัดเป็น กัมมวาจก หรือเหตุกัมมวาจกเท่านั้น แต่สมเด็จพระวันรัตน์ใช้เป็นกัตตุวาจก อีกประการหนึ่งถ้าคำนึงถึงระบบในภาษาไทยซึ่งไม่มีวาจกปัจจัย ก็ถือว่าภาษาที่ท่านประพันธ์นั้นเป็นอันใช้ได้ และแสดงถึงการรับเอาภาษาบาลีมาเป็นภาษาพูดแบบธรรมเนียมไทย ฉะนั้น ถ้าเข้าใจถึงลักษณะดังกล่าวมานี้ก็จะทำให้การอ่านหนังสือคัมภีร์สังคีติยวงศ์เข้าใจได้ง่ายขึ้น ผู้วิจัยได้พบว่าการใช้ ต ปัจจัยของท่านนั้นซึ่งแปลกไปจากคัมภีร์อื่น ๆ สามารถแบ่งเป็นประเภทได้ ดังนี้

๔.๑.๓.๒.๑. ใช้ ต ปัจจัยรูปเหตุกัมมวาจกเป็นกัตตุวาจก

โดยปกติทั่วไปตามความนิยมของหลักภาษาบาลีการใช้ ต ปัจจัยในกริยากิตก์ ถ้าเป็นธาตุที่เรียกหากรรมหรือสกัมมธาตุแล้ว รูปประโยคจะจัดว่าเป็นประโยคกัมมวาจก แต่จะพบได้ว่าในคัมภีร์

---

[๑๓] สังคีติยวงศ์, หน้า ๑.

สังคีติยวงศ์นี้ สมเด็จพระวันรัตน์ท่านมักจะใช้ ต ปัจจัยที่ลงกับธาตุ ที่เป็นสกัมมธาตุ หรือธาตุที่เรียกหากรรม ซึ่งน่าจะเป็นกัมมวาจกแต่ท่านใช้เป็นกัตตุวาจก

<u>ตัวอย่าง</u>

คำว่า วาริโต เป็นเหตุกัมมวาจกหรืออาจจะเป็นกัมมวาจก ได้ แต่ท่านทำให้เป็นกัตตุวาจก ในประโยคว่า

> ภิกฺขุสงฺโฆ หิ ปาลึ อวิจาเรตฺวา เวมตฺตมาโน ปุเร วิย
> พุทฺธรูปหตฺเถ ตำ อุทกำ ปาเตสีติ <u>วาริโต</u> อปริสุทฺธจิตฺโต
> ทุติยวาเร ปุเร วิย ตถา อทาสิ.
> แท้จริง ภิกษุสงฆ์ที่มิได้พิจารณาบาฬีก็มีความคิดต่างไป ก็มาห้ามเสียซึ่งคำว่า ให้หลั่งน้ำนั้นตกในพระหัตถพระพุทธรูปเหมือนนัยในก่อน ๆ เป็นจิตไม่สอาดให้ทำดังนัยก่อนครั้งวาระที่สองเถิด[๙๔]

คำว่า วาริโต ในประโยคนี้ เป็น วร ธาตุในความ กั้น ในความห้าม ลง ต ปัจจัยในกิตกิจจปัจจัยใช้ประกอบธาตุทั้ง ๕ วาจกกับทั้ง อิ อาคม เป็น เหตุกัมมวาจกหรือกัมมวาจก แต่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านใช้เป็นกัตตุวาจก เพราะถือว่า ต ปัจจัย เป็นได้ทั่ง ๕ วาจก ฉะนั้นจึงใช้เป็นกัตตุวาจกได้

๔.๑.๓.๒.๒. ใช้ ต ปัจจัยรูปกัมมวาจกเป็นกัตตุวาจก

คล้าย ๆ กับการใช้เหตุกัมมวาจกเป็นกัตตุวาจก ซึ่งถ้าแปลตามวาจกแล้วก็จะไม่เข้าใจเนื้อความเพราะเนื้อความที่ท่านประพันธ์นั้นเป็นกัตตุวาจก แต่ท่านใช้กริยาศัพท์รูปของกัมมวาจก เช่น

> ตสฺส ปุตฺโต นริสฺสราชา นาม ฯลฯ ตมฺหา นครา ปลายิตฺวา
> อโยชฺฌนคเร วสนฺโต หงฺสาวณฺโณ ราชปุตฺเตน อุปราเชน
> อนุพนฺธิโต สงฺคามำ กตฺวา เตน สทฺธึ คชยุทฺเธน <u>ยุชฌิโต</u>
> พระราชบุตรของพระมหาธรรมราชาสีนั้นทรงพระนามว่า สมเด็จพระนริสสราชา ฯลฯ หนีจากหงษานครนั้น (เมืองหงสาวดี) อยู่ในกรุงอโยชฌนคร พระอุปราชราชบุตรของพระเจ้าหงษาราชได้ติดตามมาแล้วทำสงครามกันพระองค์ได้ชนช้างกับด้วยพระอุปราช[๙๕]

---

[๙๔] สังคีติยวงส์, หน้า ๔๕๐.

[๙๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๒-๓๘๓.

ยุชฺฌิโต เป็น ยุชฺฌ ธาตุในความรบ ลง ต ปัจจัย กับทั้ง อิ อาคม เป็นกัมมวาจกแต่สมเด็จพระวันรัตน์ทำเป็นกัตตุวาจก

๔.๑.๓.๒.๓. รูปของ ต ปัจจัยที่ท่านประกอบศัพท์เอง

รูปของ ต ปัจจัยที่ท่านประกอบศัพท์ขึ้นเอง ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้เท่านั้น สมเด็จพระวันรัตน์ท่านใช้การประกอบศัพท์โดยการคงธาตุและปัจจัยเดิมไว้ ถือว่าเป็นลักษณะที่แปลกจากคัมภีร์อื่น ๆ เช่น

> ราชปุตฺโต ตสฺมึ นครสีมาปุเร วสิตฺวา ชเนหิ อิสฺสรํ <u>น ทาโต</u>
> ชนานํ วเส วสนฺโต เสสสวจฺฉเร ทุกฺโข
> แลพระราชบุตรได้สำนักอยู่ในเมืองนครราชสีมาบุรนั้น แต่ว่า
> มหาชนไม่ยอมให้เปนอิสสรต้องอยู่ในอำนาจมหาชน เสวยทุกข์
> อยู่ปีเศษ[๑๖]

ทาโต เป็น ทา ธาตุในความให้ ลง ต ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น ทาโต ซึ่งโดยธรรมเนียมนิยมของ ทา ธาตุแล้ว เมื่อลง ต ปัจจัย แล้วจะสำเร็จรูปเป็น ทินฺโน หรือ อาจจะเป็น ทตฺโต แต่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านคงรูปไว้ตามเดิมของธาตุแล้วลง ต ปัจจัย รูปสำเร็จจึงเป็น ทาโต

๔.๑.๔. การสร้างวิสามัญนาม

การสร้างศัพท์ขึ้นมาใช้เองในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ ถือได้ว่ามีเอกลักษณ์เฉพาะตน ลักษณะการสร้างวิสามัญนามของท่านมีสาเหตุมาจากไม่มีคำศัพท์ภาษาบาลีที่สามารถจะใช้แทนได้อย่างเหมาะสม และการผูกศัพท์ขึ้นมาใหม่ ทำให้คนไทยที่อ่านคัมภีร์เล่มนี้เข้าใจง่าย การผูกศัพท์ขึ้นมาใช้ใหม่ส่วนมากจะเป็นชื่อเฉพาะของบุคคล สถานที่ ตำแหน่ง เป็นต้น ผู้วิจัยแบ่งได้ ดังนี้

๔.๑.๔.๑. แปลคำไทยให้เป็นภาษาบาลี

เป็นวิธีการใช้ที่เห็นบ่อยในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ เป็นการแปลคำในภาษาไทยเป็นภาษาบาลีทั้งศัพท์

---

[๑๖] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๒๐.

ตัวอย่าง

คำไทย	ภาษาบาลี
พระเจ้าอู่ทอง	สุวณฺณโทโล*
ปืนใหญ่	มหาสรๆ
พระเจ้าปราสาททอง	สุวณฺณปาสาโท
พระเจ้าทองจันทร์	สุวณฺณจนฺโท
ดาบด้ามยาว (ของ้าว)	ทีฆมณฺฑาสีนา
กระโดงเรือ	นาวากูปี

วิธีแปลคำไทยให้เป็นภาษาบาลีนั้น ท่านได้แปลคำในภาษาไทยให้เป็นภาษาบาลี เช่น พระเจ้าอู่ทอง แปลงเป็น สุวณฺณโทโล สุวณฺณ แปลว่าทอง โทโล แปลว่าอู่ หรือชิงช้า ปืนใหญ่ เป็น มหาสรๆ ศัพท์ มหา แปลว่า ใหญ่ ศัพท์ สร แปลว่าลูกศร ซึ่งเท่ากับ ลูกปืน เป็นต้น

๔.๑.๔.๒. แปลศัพท์ภาษาสันสกฤตที่ใช้ในภาษาไทยให้กลับเป็นภาษาบาลี

การเปลี่ยนคำภาษาสันสกฤตที่ใช้ในประเทศไทยเป็นภาษาบาลีนั้น โดยปกติแล้วท่านก็จะเปลี่ยนโดยคำนึงถึงรากศัพท์เดิม แต่บ้างครั้งการที่จะเปลี่ยนไปใช้รูปศัพท์เดิมนั้น อาจจะทำให้มีเสียงผิดไปจากเสียงภาษาไทยมาก ท่านก็จะยึดเอาเสียงเป็นที่ตั้งให้คล้ายกับเสียงในภาษาไทย ผู้วิจัยพบว่าการเปลี่ยนคำสันสกฤตที่ใช้ในภาษาไทยให้กลับเป็นภาษาบาลีมีรูปแบบ ๒ อย่างคือ

๔.๑.๔.๒.๑. เปลี่ยนกลับเป็นรูปบาลีตามเสียงในภาษาไทย

ตัวอย่าง วัดพุทไธยสวรรย์ ท่านเปลี่ยนเป็น พุทฺธยฺยสคฺคาราเม

ในกรณีนี้ถ้าเปลี่ยนภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี ตามรูปของรากศัพท์เดิมแล้ว ควรจะเป็น พุทฺธิสฺสริยาเม แต่ท่านคำนึงถึงเสียงให้มีรูปเหมือนศัพท์ภาษาไทย คำว่า ไอศวรรย์ ซึ่งถ้ากลับเป็นภาษาบาลีได้คือ อิสฺสริย แต่ท่านเปลี่ยนเป็น สคฺค ซึ่งในภาษาบาลีแปลว่า สวรรค์ เพราะมีเสียงใกล้เคียงภาษาไทยมากกว่า

๔.๑.๔.๒.๒. เปลี่ยนกลับเป็นรูปใกล้เคียงกับรูปศัพท์บาลี

---

* ตัวอย่าง**ศัพท์**ภาษาบาลีผู้วิจัยจะให้ศัพท์ที่แจกวิภัตติแล้ว

ซึ่งก็มีวิธีการที่ง่าย คือ กลับจากภาษาสันสฤตที่ใช้ในภาษาไทยให้เป็นรูปภาษาบาลีตามรูปศัพท์ ทำให้รูปและเสียงตลอดจนคำแปลเท่ากันในภาษาไทยซึ่งบางครั้งอาจจะไม่ตรงกับรูปภาษาบาลีตามหลักไวยากรณ์นัก แต่จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระวันรัตน์พยามยามคงไว้ซึ่งเสียงที่ใช้ในภาษาไทย

ตัวอย่าง

คำไทย	ภาษาบาลี
ท้าวศรีสุดาจันทร์	สีสุตาจนฺทาย
เมืองพิษณุโลก	วิสฺสณุโลกนคเร
พระนเรศวร	นริสฺสราชา
พระมหาธรรมราชาธิราช	มหาธมฺมราชาสินา
วัดพระเมรุ	วรเมรุอาราเม
สมเด็จพระนครอินทร์	นครอินฺทโร

๔.๑.๔.๓. แปลงหรือแปลคำไทยเป็นภาษาบาลีที่ละคำ

ลักษณะการใช้คำที่สร้างมาจากคำไทยผสมบาลี โดยเสียงใดที่มีลักษณะที่มีเสียงใกล้กับภาษาไทย ก็พยายามทำรูปและเสียงให้เป็นภาษาไทย บางส่วนที่สามารถแปลความหมายเป็นภาษาบาลีได้ ก็แปลเป็นภาษาบาลี ส่วนไหนที่เป็นรูปบาลีอยู่แล้วก็ทับศัพท์ภาษาบาลี

ตัวอย่าง

พระนายกอง เป็น **วรนายราสี**

ในคำนี้ คำว่า พระ ท่านแปลกลับเป็นบาลีว่า วร คือแปลง ว เป็น พ ได้ตามความนิยม ส่วนคำ ว่า นาย เป็นคำภาษาไทย แต่มีรูปคล้ายภาษาบาลี ท่านก็คงเอาไว้ คำว่า กอง ท่านแปลกลับเป็น ภาษาบาลี ว่า ราสิ ซึ่งหมายถึงกองรวมกันไว้

กองทัพ เป็น **ทพฺพราสิ**

ทพฺพราสิ ซึ่งแปลว่า กองทัพ ในบทว่า ทัพ ในภาษาไทยท่านใช้วิธีการทับศัพท์แต่มีการซ้อน พ เอามาอีกตัวเพื่อจะให้อ่านออกเสียงมาทับ ซึ่งเป็นเสียงเดียวกับ ทัพ ในภาษาไทย คำว่า กอง แปลกลับเป็นบาลีว่า ราสิ

พระท้ายน้ำ เป็น **วรอุทกเหฏฐ**

ท่านแปลง ว เป็น พ ตามที่นิยมในภาษาไทยในคำว่า พระ ซึ่งกลับเป็น วร แล้ว แปลกลับคำว่า ท้ายน้ำ เป็น อุทกเหฏฐ อุทก แปลว่า น้ำ และ เหฏฐ แปลว่า ท้าย หรือ ใต้ ตามภาษาบาลี

๔.๑.๔.๔. สร้างคำพ้องเสียงภาษาไทย

การสร้างคำชนิดนี้เป็นความพยายามที่จะทำให้เสียงใกล้ภาษาเดิมมากที่สุด แต่มีรูปศัพท์เป็นภาษาบาลีซึ่งบางครั้งรูปของศัพท์อาจจะดูไม่คล้ายภาษาบาลีมากนัก แต่ในด้านของเสียงแล้วจะมีเสียงที่ใกล้กลับสำเนียงภาษาไทย ทำให้ง่ายต่อการเข้าใจถึงสถานที่หรือบุคคลที่กล่าวถึงได้มากกว่าการแปลกลับเป็นภาษาบาลี

<u>ตัวอย่าง</u>

หลวงศรียศ เป็น ถลุงฺมียส

คำว่าหลวง ท่านแต่งเป็นภาษาบาลีว่า ถลุงฺ ซึ่งมีรูปไม่คล้ายจะเป็นภาษาบาลีมากนัก แต่มีเสียงคล้ายกับคำว่า หลวง คำว่า ศรี ท่านแต่ง ว่า ฆี ซึ่งความจริงท่านจะแต่งว่า สี เพราะมีเสียงและรูปเป็นภาษาบาลีมากกว่า แต่เพราะต้องการจะให้ถูกหลักเกณฑ์ในการซ้อนพยัญชนะ ที่เรียกว่าพยัญชนะสังโยค* ตามหลักภาษาบาลี ซึ่งศัพท์ ว่า ถลุงฺ มี ง สะกด คำที่ตามมาจึงต้อง อยู่ในวรรค ก ซึ่ง ตัว ฆ เป็นพยัญชนะที่ มีเสียงใกล้ ส มากที่สุด สมเด็จพระวันรัตน์ท่านจึงใช้ ฆ แทน ส ส่วนคำว่า ยส นั้น ท่านใช้ทับศัพท์ภาษาบาลี

ขุนหลวงพงั่ว เป็น คุณลุมฺพงฺ

ท่านใช้คำว่า คุณ แทนคำว่า ขุน ในภาษาไทย ซึ่งคำว่าขุนนั้นก็อาจใช้ทับศัพท์ได้ แต่ท่านไม่ใช้ ถือว่าเป็นความพยายามของท่านที่จะใช้ศัพท์ที่มีรูปเป็นภาษาบาลีก่อน แต่มีเสียงใกล้ภาษาไทย จึงใช้คำว่า คุณ แทน ขุน และใช้คำว่า ลุม แทนคำว่าหลวง ในภาษาไทย เพราะมีเสียงคล้ายคำว่าหลวง และมีรูปในภาษาบาลี ซึ่งบ้างครั้งเราจะเห็นได้ว่า คำว่า หลวง ในภาษาไทยบ้าง

---

* ในบาลีไวยากรณ์ เล่มที่ ๑ เรื่องสมัญญาภิธานและสนธิ หน้า ที่ ๑๒ แสดงลักษณะที่จะประกอบพยัญชนะซ้อนกันไว้ว่า

พยัญชนะวรรคทั้งหลาย พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ และ ที่ ๒ ในวรรคของตนได้,
พยัญชนะวรรคทั้งหลาย พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ และ ที่ ๔ ในวรรคของตนได้,
พยัญชนะวรรคทั้งหลาย พยัญชนะที่ ๕ สุดวรรคซ้อนหน้าพยัญชนะในวรรคของตนได้ ทั้ง ๕ ตัว ยกเว้น ง,

ครั้งท่านก็แต่งเป็น ลุง ซึ่งลักษณะเช่นนี้ สมเด็จพระวันรัตน์ท่านกำหนดเอาตามพยัญชนะที่ตามมา เพื่อให้ถูกกฎเกณฑ์ในการซ้อนพยางค์ หรือกฎของพยัญชนะสังโยคตามภาษาบาลี ส่วนคำว่า พงั่ว ท่านแต่งเป็น พงุ ซึ่งอาจจะมีรูปไม่เป็นภาษาบาลีมากนักแต่ก็มีเสียงใกล้กับศัพท์เดิมมาก

พระยอดฟ้า เป็น โยตฺต

คำว่า โยตฺต นี้เทียบกับเสียงภาษาไทยว่า ยอด ซึ่งมีทั้งรูปที่ดูเป็นภาษาบาลีและมีเสียงที่ใกล้กับว่า ยอด ในภาษาไทยมาก ส่วนคำว่า ฟ้า ท่านไม่แต่งไว้

๔.๑.๔.๕. ใช้คำไทยผสมกับภาษาบาลี

การนำเอาศัพท์ที่มีเสียงพ้องกับชื่อเดิมในภาษาไทยมาใช้นั้น สมเด็จพระวันรัตน์ท่านคำนึงถึงเพียงเสียงให้มีเสียงคล้ายกับเสียงเดิมในภาษาไทย และมีรูปเป็นภาษาบาลีและโดยส่วนมากแล้วจะมีศัพท์ที่เป็นภาษาบาลีอยู่ข้างหลังคำ

ตัวอย่าง

คำไทย	ภาษาบาลี
เมืองเชียงใหม่	ชิมฺมยฺยนครำ
เมืองลพบุรี	ลพฺพปุเร
เมืองเวียงจันทร์	วิจนฺทนครำ

จะเห็นได้ว่าคำว่า เชียงใหม่ท่านแต่งเป็น ชิมฺมยฺยนครำ โดยใช้เสียง สระ อิ แทนสระ เอีย ในภาษาไทย แต่ท่านไม่ใช้ ตัว ง สะกด เปลี่ยนเป็น ม ซึ่งเป็นพยัญชนะนาสิกเหมือนกัน แต่อยู่คนละวรรค เพื่อให้เข้ากับ คำว่า มยฺย ตามหลักพยัญชนะสังโยค ส่วนคำว่า เมือง ท่านใช้วิธีแปลกลับเป็นภาษาบาสีว่า นครำ ซึ่งวิธีนี้ คือการแปลง สระ อิ เป็นสระ เอีย ในภาษาไทยนี้ จะเห็นได้ว่า ในคำว่า เมืองเวียงจันทร์ ก็ทำเช่นกัน โดยเปลี่ยนเป็น วิจนฺทนครำ

ส่วนคำว่า เมืองลพบุรี ท่านใช้คำว่า ลพฺพปุเร ซึ่งน่าจะใช้ ลพปุเร ซึ่งในข้อนี้สันนิษฐานว่าท่านจงใจจะให้อ่านออกเสียงว่า ลบ-บุรี ซึ่งถ้าใช้ว่า ลพปุเร ถึงมีรูปเหมือนภาษาไทย แต่อ่านออกเสียงว่า ละ-พะ-บุรี ซึ่งในประเทศไทยไม่มีเมืองที่ออกเสียงอย่านี้

๔.๒. การใช้ลีลาโวหาร

การใช้ลีลาโวหารภาษาบาลี คือการเลือกใช้ศัพท์นามหรือคุณศัพท์ตลอดจนการใช้ศัพท์กริยาที่แสดงถึงความสามารถในการประพันธ์ ลักษณะการใช้ศัพท์ภาษาบาลีของผู้ประพันธ์ มีความหลากหลายตามแต่ละส่วนของเนื้อหา การใช้ก็สามารถใช้ได้เหมาะกับเนื้อหาในส่วนนั้น ๆ การใช้ลีลาโวหารในการแต่งคัมภีร์ภาษาบาลีนั้น มีความแตกต่างกันในการประกอบรูปศัพท์ แต่มีความหมายไปในทำนองเดียวกันลักษณะการประพันธ์เช่นนี้ยังมีประโยชน์ในทางที่ทำให้ผู้อ่านสะดวกในการเข้าใจเนื้อหาในการประพันธ์อีกด้วย ในสำนวนการประพันธ์ที่ใช้ลีลาโวหารของสมเด็จพระวันรัตน์เอง เป็นการบ่งบอกถึงความเป็นผู้มีความสามารถในภาษาบาลีของท่าน ซึ่งลักษณะการประพันธ์ลีลาโวหารของท่านนั้นผู้วิจัยพบว่าแบ่งออกได้ ๒ ลักษณะ คือ

๔.๒.๑. ลีลาโวหารที่เล่นศัพท์

คือลักษณะการใช้ศัพท์โดยผูกศัพท์ศัพท์เดียวไว้ลักษณะนี้ถือว่าใช้ได้ถูกต้องตามหลักการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาสี เพราะเป็นการบ่งชี้ถึงเหตุการที่สำคัญในตอนนั้นจึงต้องใช้ศัพท์ขยายให้มากเพื่อให้สะดุดตาแก่ผู้อ่านว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญท่านจึงมิได้แต่งแบบธรรมดาทั่วไป เช่น

-น เอกฉนฺทา น เอกจินฺตนา น เอกกมฺมนฺกตา นานามนา ปลายนฺติ.

ในประโยคว่า

> ตทา โส มหาสุรโยโธ มหติพลนิกาเย อาทาย อโยชฺฌนครำ อาคนฺตฺวา นาคเรหิ ยุชฺฌนฺโต นครา ยุทฺธำ อชานนฺตา ภิรุกา น เอกฉนฺทา น เอกจินฺตนา น เอกกมฺมนฺกตา นานามนา ปลายนฺติ.
> ลำดับนั้น มหาสุรโยธาก็พาพลนิกายมากมายมายังกรุงอโยธยนคร ได้รบด้วยชาวพระนครทั้งหลาย แต่ชาวพระนครไม่รู้จักรบ ขี้ขลาด ไม่เปนน้ำหนึ่งกัน ไม่มีจิตเป็นอันเดียวกัน ไม่ทำงานรวมกัน มีความคิดแตกต่างกัน พากันหนีไปเสีย[๙๗]

จะเห็นได้ว่าในประโยคนี้ ตั้งแต่ น เอกฉนฺทา น เอกจินฺตนา น เอกกมฺมนฺกตา นานามนา ความหมายเป็นไปในทางเดียวกัน คือแสดงถึงความไม่สามัคคีกัน แต่ผู้ประพันธ์ใช้ทั้งรูปศัพท์ที่ปฏิเสธและไม่มีรูปปฏิเสธ แต่ได้ความหมายเท่ากัน คือความแตกสามัคคีซึ่งถือว่าเป็นเหตุผลที่สำคัญในครั้ง

---

[๙๗] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๐๗.

ที่กรุงศรีอยุธยาแตก สมเด็จพระวันรัตน์ท่านจงใจจะใช้ศัพท์ คือ เอก ซึ่งแสดงถึงความเป็นหนึ่ง และ สรุปลงใน นานา ศัพท์ ซึ่งแสดงถึงความเป็นต่าง ๆ กัน

หรือ

-ยถากาลำ ยถาวินาสำ ยถาขีณายุกำ ยถาปริยายำ ยถาสุญญำ นสฺสติ ในประโยคว่า

ตำ นครำ ยถากาลำ ยถาวินาสำ ยถาขีณายุกำ ยถาปริยายำ ยถาสุญญำ นสฺสติ.

พระนครนั้น ก็ฉิบหายตามกาลอย่างใด ความฉิบหายอย่างใด สิ้นอายุแล้วอย่างใด แปรปรวนอย่างใด สาบสูญโดยประการใด[๙๙]

ในประโยคนี้จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระวันรัตน์ต้องการจะเล่น ศัพท์ว่า ยถา โดยทำเป็นกริยาวิเศษ ซึ่งมีความหมายถึงลักษณะการสิ้นไปของพระนครที่ถูกข้าศึกโจมตี ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกถึงความสิ้นสูญของพระนครกับทั้งเป็นการเน้นข้อความที่สำคัญ

๔.๒.๒. ลีลาโวหารโดยใช้ศัพท์ที่แตกต่างกันและมีความหมายเดียวกัน

คล้ายเป็นการขยายความ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น และในฝ่ายนักปราชญ์ภาษาบาลีถือว่าเป็นการแสดงถึงความสามารถของผู้ใช้ศัพท์ ลักษณะการใช้ศัพท์เช่นนี้นักปราชญ์ภาษาบาลีในประเทศไทยเรียกว่า การใช้ศัพท์พวง* ซึ่งการใช้ศัพท์ในปราชญ์ภาษาบาลีในประเทศไทยถือผู้จะแต่งไทยเป็นมคธได้ดี จะต้องเป็นผู้ได้ผ่านการดูหนังสือบาลีมามาก พร้อมทั้งได้กำหนดจดจำสำนวนประโยค ถ้อยคำ และ ศัพท์พวง ที่ท่านนิยมใช้ในปกรณ์ทั้งหลายได้[๙๙]และลักษณะการใช้ศัพท์พวงเช่นนี้ยังปรากฏ ใช้มากในคัมภีร์ปกรณ์วิเศษวิสุทธิมรรค เช่น

-ตณฺหาชฏำ วิชเฏยฺย สญฺฉินฺเทยฺย สมฺปทาเลยฺย[๒๐]

---

[๙๙] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๐๘.

* **ศัพท์พวง** หมายถึง การใช้ศัพท์ที่มีความหมายคล้ายกัน หรือว่า เป็นไวพจน์ของกัน มีลักษณะเป็นชุดคำเดียวกัน เช่น สกฺกโรสิ ครุกโรสิ มาเนสิ ปูเชสิ ซึ่งทุกคำแปลว่า เคารพ บูชา

[๙๙] พระธรรมวิมลโมลี (บุญมา ป.ธ.๙) ตัวอย่างสำนวนแต่งไทยเป็นมคธ ป.ธ.๙.(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๕), หน้า ๓.

[๒๐] วิสุทฺธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ปฐโม ภาโค, หน้า ๕.

-ยา เอวรูปา อามิเสน อามิสสฺส เอฏฺจิ คเวฏฺจิ ปริเยฏฺจิ เอสนา คเวสนา ปริเยสนา[๒๑]

ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ก็มีลักษณะการใช้ศัพท์พวงเช่นนี้ เช่น

หายมานานิ วิปลาสานิ วิรุฑฺธานิ นฏฺฐานิ ในประโยคว่า

> ปุพฺเพ ปริปุณฺณานิ ปุพฺเพ ปริปุณฺณานิ กาเล อติกฺกนฺเต อนุกฺกเมน ปจฺฉา **หายมานานิ วิปลาสานิ วิรุฑฺธานิ นฏฺฐานิ** สิถิลธนิตานิ อากุลสมากุลานิ อนุสนฺธิฆฏานิ มณฺฑวิริยปญฺญา-พลาทีหิ ชเนหิ อกฺขรปทพฺยญฺชนานิ วิจาเรตฺวา อปริยาปุณิตานิ หายนฺติ.
>
> แต่ก่อน ๆ มาก็บริบูรณ์ดี ครั้งกาลล่วงไปโดยลำดับ ภายหลังก็ได้เสื่อมไป วิปลาสไป พิรุทธไป ฉิบหายไป ทั้งสิถิลแลธนิตก็ได้คละปะปนกันไป การสืบอนุสนธิก็ขจัดพลัดพรายไป ชนทั้งหลายที่มีเพียรแลปัญญาและกำลังอ่อนเปนต้น ก็หาได้วิจารณาอักษรแลบทแลพยัญชนะทั้งหลายไม่ ทั้งมิได้ตั้งใจเล่าเรียน ย่อมเสื่อมไป ๆ[๒๒]

สำนวนนี้มีลักษณะการใช้ศัพท์ที่มีรูปต่างกันแต่มีความหมายเดียวกัน กล่าวคือ หายมานานิ วิปลาสานิ วิรุฑฺธานิ นฏฺฐานิ ก็เป็นลักษณะของศัพท์ที่มีรูปแตกต่างกัน แต่มีความหมายในทางเดียวกัน

การใช้ลีลาโวหารในคำประพันธ์ภาษาบาลี เช่นนี้ ตามความเห็นของนักปราชญ์ภาษาบาลีถือได้ว่าเป็นความสามารถของผู้แต่ง ที่ต้องการจะแต่งคัมภีร์ให้มีความไพเราะ

๔.๓. การใช้สำนวนภาษาบาลี

การใช้สำนวนภาษาบาลีถือว่า เป็นคุณลักษณะของผู้ประพันธ์ในการแต่ง เป็นการใช้ภาษาบาลีด้วยความชำนาญและจัดว่าเป็นความนิยมของผู้ประพันธ์ที่มักจะใช้ประพันธ์อยู่เสมอในผลงานต่าง ๆ ซึ่งลักษณะการใช้สำนวนภาษานี้ เป็นข้อสังเกตได้ถึงผลงานของผู้ประพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะตัวได้ประการหนึ่ง ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ก็มีลักษณะในการใช้สำนวนภาษาที่สามารถสังเกตได้ว่าเป็น

---

[๒๑] วิสุทฺธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ปฐโม ภาโค, หน้า ๒๙.

[๒๒] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๖๘-๓๖๙.

ผลงานของสมเด็จพระวันรัตน์ ซึ่งสำนวนเหล่านี้มักจะพบในงานของสมเด็จพระวันรัตน์เสมอ โดยผู้วิจัยได้จัด ดังนี้

๔.๓.๑. สำนวนสวรรคต

สำนวนภาษาบาลีเกี่ยวกับกษัตริย์ของท่านนั้น ปรากฏมากในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ โดยเฉพาะสำนวนสวรรคตที่ท่านแต่งขึ้นเองมีปรากฏมากในปริเฉทที่ ๗ ว่าด้วยราชวงศ์ของกษัตริย์อยุธยา และโดยเฉพาะสำนวนการแต่งที่ถนัดก็คือเกี่ยวกับเรื่องพงศาวดาร ท่านจึงแสดงความหลากหลายออกมาในรูปของการเล่นสำนวนภาษา โดยผู้วิจัยได้พบว่ามีสำนวนที่บอกถึงการเสด็จสวรรคตของกษัตริย์จัดกลุ่มได้ ดังนี้

๔.๓.๑.๑. สำนวนสวรรคตที่ใช้ คม ธาตุ

ในการใช้สำนวนสวรรคตที่ใช้ คม ธาตุนี้ สมเด็จพระวันรัตน์จะประกอบกับศัพท์ดังต่อไปนี้

-มรณ์ วา จ คจฺฉติ ในประโยคว่า

> เอกทา อาวรญฺโญ ปราชยํ หึสารามรราชา คจฺฉนฺโต สมฺปตฺติยา วินาโส พหุทุกฺโข ปุตฺตทารวิคโต มรณ์ วา จ คจฺฉติ.
> บางครั้งพระเจ้าหงษารามราช ได้ถึงความพ่ายแพ้แก่พระเจ้าอาวราชก็เป็นความพินาศจากราชสมบัติ เสวยทุกข์เป็นอันมาก พลัดพรากจากลูกเมีย ถึงความตายก็มี.[๒๓]

-มจฺจุราชสนฺติกํ คจฺฉติ ในประโยคว่า

> โส อินฺทราชา มหาปุญฺโญ มหายโส สตฺตสีสวสฺสานิ รชฺชํ กาเรนฺโต ทานาทีนิ นานาปุญฺญานิ กโรนฺโต ตสฺมึ จีรํ สุโข มจฺจุราชสนฺติกํ คจฺฉติ.
> แลสมเด็จพระอินทราชาเจ้านั้นพระองค์มีบุญญาธิการมาก มีพระเกียรติยศใหญ่ ขึ้นเสวยราชย์อยู่ได้ ๓๗ ปี ได้ทรงบำเพ็ญ

---

[๒๓] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๗๐.

บุญกุศลต่าง ๆ มีทานเปนต้น เสวยศุขอยู่นานแล้วก็ได้เสด็จยัง
สำนักพระยามัจจุราช[๒๔]

-อายุหปริโยสาเน ยถากมฺมำ คตา ในประโยคว่า

ตสฺมึ อโยชฺฌนคเร ทส เต ราชาโน สุวณฺณโทลาทโย ฯลฯ
มจฺจุมุเข วสนฺตา อายุหปริโยสาเน ยถากมฺมำ คตา.
สมเด็จพระเจ้ากรุงอโยชฌปุร ๑๐ พระองค์ ตั้งต้นแต่สมเด็จ
พระเจ้าสุวรรณโทลราชา ฯลฯ อยู่ในปากแห่งพระยามัจจุราชอยู่
เพียงไร คราวถึงที่สุดพระชนมายุแล้ว ก็ได้เสด็จไปตามยถากรรม[๒๕]

-อายุหปริโยสาเน อนิจฺจธมฺมปฺปตฺโต ยถากมฺมำ ปญฺจขนฺธเภทำ คจฺฉติ ในประโยคว่า

โส พหุปุตฺโต พหุวิภโว ฯลฯ สตฺตวีสติวสฺสานิ รชฺเช วสนฺโต
มหลฺลโก พฺยคฺฆสำวจฺฉเร อายุหปริโยสาเน อนิจฺจธมฺมปฺปตฺโต
ยถากมฺมำ ปญฺจขนฺธเภทำ คจฺฉติ.
สมเด็จพระเจ้ามหากาลนั้น มีพระราชบุตรมาก มีราชสมบัติมาก
ฯลฯ เสวยราชย์อยู่ ๒๗ ปี เมื่อปีขาลทรงพระชรา มีพระชนมายุ
ได้ขวบไขย พระองค์ได้ถึงอนิจกรรมก็เสด็จทำลายเบญจขันธ์ไป
ตามยถากรรม[๒๖]

๔.๓.๑.๒. สำนวนสวรรคตที่ใช้ กร ธาตุ

สำนวนสวรรคตที่ใช้ กร ธาตุมีทั้งประกอบด้วยกริยาอาขยาตและกริยากิตก์ โดยจะประกอบเข้ากับ กาล ศัพท์ เช่น

-อายุหปริโยสาเน กาลมกาสิ ในประโยคว่า

ราชา รามาธิปติ สุวณฺณโทโลติ ฯลฯ ทานาทีนิ นานากุสลกมฺมานิ
กโรนฺโต อายุหปริโยสาเน กาลมกาสิ.

---

[๒๔] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๗๗.

[๒๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๘.

[๒๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๐.

สมเด็จพระรามาธิบดี สุวรรณโทล (พระเจ้าอู่ทอง) ฯลฯ ทรงบำเพ็ญพระกุศลต่าง ๆ มีทานเป็นต้น ครั้นเมื่อสิ้นพระชนมายุพระองค์ได้เสด็จที่วงคตไป[๒๗]

-กาลกโต โหติ ในประโยคว่า

เอตฺถ อโยชฺฌนคเร รามาธิปติโน ปุตฺโต สมติจฺจพุทฺธางฺกูโร นาม ปญฺจวสฺสานิ รชฺชํ กาเรนฺโต ราชปเวณิฏฺฐิโต อหิวาตกโรเคน กาลกโต โหติ.

พระราชบุตรของสมเด็จพระรามาธิบดี ทรงพระนามว่า สมเด็จพุทธางกูรขึ้นเสวยราชสมบัติ ดำรงราชปเพณีอยู่ในอโยชฌปุระนี้ได้ ๕ ปี ก็เสด็จทิวงคตไปด้วยพระโรคอหิวาต[๒๘]

๔.๓.๑.๓. สำนวนสวรรคตที่ใช้ มร ธาตุ

สำนวนสวรรคตที่ใช้ มร ธาตุ นี้ มีปรากฏใช้ไม่มากนัก เช่น

-ทุพฺพเล สยํ มโต ในประโยคว่า

ตสฺมึ อโยชฺฌนคเร นานาการเณหิ วมาปจฺจามิตฺเตหิ วินาสาปิเต โส อโยชฺฌราชา นครา ปลายนฺโต อรญฺเญ นิลียิตฺวา นิราหาโร ปจฺจามิตฺเตหิ คหิโต ทุพฺพเล สยํ มโต.

เมื่อกรุงอโยธยนครนั้น อันพม่าปัจจามิตรได้ให้พินาศโดยเหตุทั้งหลายต่าง ๆ ในคราวนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงอโยธยราช ก็หนีออกจากพระนครไปซ่อนอยู่ในป่า อดพระกระยาหาร ครั้นปัจจามิตรจับได้ อ่อนกำลังแล้วก็สิ้นชีพไปเอง[๒๙]

---

[๒๗] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๗๔.

[๒๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๙.

[๒๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๙.

สำนวนที่กล่าวถึงการสวรรคต ที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ของสมเด็จพระวันรัตน์ ซึ่งเป็นสำนวนที่ท่านประพันธ์เองนั้นมีการประกอบธาตุแตกต่างกันไป จัดเป็นความสามารถของท่านเองในการเลือกใช้สำนวนที่กล่าวถึงความตายที่มีความแตกต่างกันออกไป เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซากเป็นการชี้ให้เห็นว่าภาษาบาลีมีศัพท์ที่เลือกใช้ได้อย่างหลากหลาย

๔.๓.๒. สำนวนบอกศักราช

สำนวนบอกศักราชนั้นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างมากในคัมภีร์ที่เล่าเรื่องพงศาวดาร เพราะทำให้ทราบชัดว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นเมื่อไร ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ใช้วิธีบอกโดยใช้พุทธศักราช ซึ่งทำให้สะดวกต่อผู้อ่านในสมัยปัจจุบัน การบอกศักราชของท่านผู้ประพันธ์นั้น สามารถกำหนดได้ว่าเป็นสำนวนของท่านเองพบว่ามีวิธีการบอกอยู่ ๓ แบบคือ

๑. บอกถึงปีพุทธศักราชที่ล่วงผ่านไป และใช้คำว่า พุทฺธสกราเช ซึ่งหมายถึง พุทธศักราชจริง ในคัมภีร์ที่ท่านคัดลอกมานั้นจะไม่มีคำว่า พุทฺธสกราเช ปรากฏอยู่จึงสามารถระบุได้ว่าเป็นสำนวนของท่านเองจริงและมักจะมีปีที่เป็นนักษัตรกำกับชัดเจน การบอกศักราชลักษณะนี้พบได้มากในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ เช่น

-พุทฺธสกราเช เทฺวสตฺตติสำวจฺฉราธิกานิ เทฺวสำวจฺฉรสหสฺสานิ
อติกฺกนฺเต อุสุภสำวจฺฉเร เอตฺถ อโยชฺฌนคเร ฯลฯ
ลุพระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๐๗๒ ปีฉลูในเมืองอโยชฌปุระนี้[๓๐].....

- พุทฺธสกราเช สตฺตสำวจฺฉรทฺวิสตาธิกานิ เทฺวสำวจฺฉรสหสฺสานิ
อติกฺกนฺเต นาคสำวจฺฉเร ฯลฯ
เมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๒๐๗ ในปีมโรง[๓๑].....

- พุทฺธสกราเช จตุตีสสำวจฺฉเร เอกสตาธิกานิ เทฺวสำวจฺฉรสหสฺสานิ
อติกฺกนฺนเต ตสฺมึ พฺยคฺฆสำวจฺฉเร ฯลฯ[๓๒]

ในการบอกพุทธศักราชและมีปีนักขัตรนี้ เป็นสำนวนที่มีการนำเอาชื่อสัตว์ตามสัญลักษณ์ของปีมาผูกศัพท์เป็นภาษาบาลี คล้ายกับคัมภีร์ประเภทวังสปกรณ์อื่น ๆ เช่นในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์จะบอกปี โดยใช้ชื่อของสัตว์ประจำนักษัตร บวกกับ สกราช ศัพท์ เช่น ปีเถาะ ใช้ว่า สสสกราเช

---

[๓๐] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๗๙.

[๓๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๓.

[๓๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๓.

หรือใช้ชื่อของสัตว์ประจำนักษัตร บวกกับ วสฺส ศัพท์ เช่น มูสิกวสฺเส ปีชวด[๓๓] แต่ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ ใช้ชื่อของสัตว์ประจำนักษัตร บวกกับ สำวจฺฉร ซึ่งมีความหมายว่า ปี เหมือนกัน โดยไม่ใช้ สกราช ศัพท์ เหมือนในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ โดยนำสกราช ศัพท์ ไปใช้ ในการบอก ปีพุทธศักราช โดยใช้ว่า พุทฺธสกราช แล้วจึงตามด้วยปีนักษัตร มี ๑๑ นักษัตร ขาดไปหนึ่ง คือ ปีมะแม ผู้วิจัยได้เรียงตามลำดับปีราศี ดังนี้

-ปีชวด มีสัญลักษณ์คือ หนู แต่งเป็นภาษาบาลีว่า มูสิกสำวจฺฉเร

-ปีฉลู มีสัญลักษณ์คือ วัว แต่งเป็นภาษาบาลีว่า อุสุภสำวจฺฉเร

-ปีขาล มีสัญลักษณ์คือ เสือ แต่งเป็นภาษาบาลีว่า พฺยคฺฆสำวจฺฉเร

-ปีเถาะ มีสัญลักษณ์คือ กระต่าย แต่งเป็นภาษาบาลีว่า สสสำวจฺฉเร

-ปีมะโรง มีสัญลักษณ์คือ งูใหญ่ หรือ นาค แต่งเป็นภาษาบาลีว่า นาคสำวจฺฉเร

-ปีมะเส็ง สัญลักษณ์คือ งูเล็ก แต่งเป็นภาษาบาลีว่า สปฺปสำวจฺฉเร

-ปีมะเมีย มีสัญลักษณ์คือ ม้า แต่งเป็นภาษาบาลีว่า อสฺสสำวจฺฉเร

-ปีมะแม มีสัญลักษณ์คือ แพะ แต่ไม่มีปรากฏว่าแต่ง

-ปีวอก มีสัญสักษณ์คือ ลิง แต่งเป็นภาษาบาลีว่า วานรสำวจฺฉเร

-ปีระกา มีสัญลักษณ์คือ ไก่ แต่งเป็นภาษาบาลีว่า กุกฺกรสำวจฺฉเร

-ปีจอ มีสัญลักษณ์คือ สุนัข แต่งเป็นภาษาบาลีว่า สุนกฺขสำวจฺฉเร

-ปีกุล มีสัญสักษณ์คือ หมู แต่งเป็นภาษาบาลีว่า สุกรสำวจฺฉเร

ลักษณะการบอกปีพุทธศักราชและบอกปีนักษัตรนี้ เป็นลักษณะพิเศษของสมเด็จพระวัตรัตน์ ซึ่งได้รับอิทธิพลไปจากสำนวนบอกปีพุทธศักราชแบบภาษาไทย

๒. บอกถึงปีพุทธศักราชที่ล่วงผ่านไป แต่ไม่มีปีนักษัตรบอกกำกับเป็นการบอกปีโดยประมาณซึ่งไม่สามารถกำหนดให้แน่นอนได้เพราะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันจึงไม่มีปีระบุกำกับ เช่น

พุทฺธสกราเช เสสเทฺวสำวจฺฉรสหสฺสามิ อติกฺกนฺเต พุทฺธสาสนำ
นานากรณีหิ ปริหายติ ครั้นเมื่อพุทธศักราชได้ ๒,๐๐๐ ปีเศษ
ล่วงไป พระพุทธสาสนาก็ได้เสื่อมด้วยกรณียทั้งหลายต่าง ๆ แล[๓๔]

---

[๓๓] ชินกาลมาลีปกรณ์. หน้า๒๕๔.

[๓๔] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๖๙.

จากสำนวนตัวอย่างนี้ ปีพุทธศักราชนั้นเป็นการบอกถึงภาพรวมของเหตุการณ์มิได้กำหนดลงไปถึงเหตุการณ์ที่แน่นอน เป็นแต่เพียงก็ประมาณเอาว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นเกิดในระหว่างช่วงเวลานั้นเท่านั้นไม่สามารถกำหนดได้ว่าเป็นปีศักราชใด

๓. สำนวนที่แต่งขึ้นในคาถา ซึ่งพบได้ว่าเป็นสำนวนของท่านเอง เพราะมีความแตกต่างกับสำนวนที่เป็นของคัมภีร์ที่ยกมา และมักจะมีคำว่า อติกฺกนฺเตสุ หรือ อติกฺกนฺเต อยู่ด้วย เช่น

สมฺพุทฺธปรินิพฺพาน- วสฺสสหสฺสติกฺกเม
สตฺตาสีติปญฺจกเต ราชาหุปรกมภุโช
อุฬาปญฺญเตเชน กตฺวา ว สตฺตุวิมทฺทนำ
ปตฺตำ ราชาภิเสเกน สาสนโชตนตฺถนา

แต่กาลที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานมาได้ ๑๕๘๗ ปีมีพระราชาเจ้าพระนามว่า ปรักกมพาหุราชทรงบุญทรงเดชมาก ได้ทำการยำยีศัตรูจึงได้ปราบดาภิเสกเป็นผู้ทำความรุ่งเรืองแก่ศาสนา

สำนวนบอกศักราชของสมเด็จพระวันรัตน์นั้น มีส่วนคล้ายกับสำนวนบอกศักราชของคัมภีร์ที่เป็นวังสปกรณ์อื่น ๆ จะมีส่วนแตกต่างกันบ้างก็คือ บางครั้งก็มีการบอกปีนักษัตร แต่บางสำนวนก็ไม่มีการบอก ซึ่งสมเด็จพระวันรัตน์ท่านไม่ได้กำหนดตายตัว

๔.๓.๓. สำนวนยอพระเกียรติ

สำนวนยอพระเกียรติถือได้ว่าเป็นสำนวนเด่นอีกประการหนึ่งของคัมภีร์สังคีติยวงศ์ เป็นลักษณะของสำนวนสรรเสริญพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีรูปแบบเฉพาะตน โดยส่วนมากจะกล่าวถึงคุณลักษณะของพระหากษัตริย์ เช่น มหาปุญฺโญ มหายโส มหาปริวาโร มหิทฺธิโก หรือคุณลักษณะของการกระทำบุญหรือทาน เช่น ทานาทีนิ กโรนฺโต เป็นต้น ผู้วิจัยได้พบว่าลักษณะสำนวนยอพระเกียรติของสมเด็จพระวันรัตน์ปรากฏในคัมภีร์สังคีติยวงศ์แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทคือ

๑. สำนวนยอพระเกียรติแบบสั้น มีลักษณะที่บอกถึงพระเกียรติที่ใช้ศัพท์ ว่า มหาปุญฺโญ มหายโส หรือ มหาปริวาโร เพียง ๑-๒ ศัพท์และในการบำเพ็ญพระราชกุศลก็ต่างจากสำนวนยอพระเกียรติแบบยาวที่บอกว่าสร้างอะไรบ้าง แต่ในสำนวนยอพระเกียรติแบบสั้นจะบอกเพียงการบำเพ็ญบุญนั้น เช่น

ตทนนฺตรำ มาตุโล คุณลุมฺพุ นาม รชฺชำ วิจฺฉินฺทิตฺวา ตำ ปพฺพาเชตฺวา อฏฺฐารสวสฺสานิ รชฺชำ กาเรนฺเต มหาปุญฺโญ สีลทานาทีนิ พหุปุญฺญานิ กโรนฺโต สุโข อายุขโย กาลมกาสิ.

ครั้งนั้นพระมาตุลพระนามว่า คุณลุมพุ (ขุนหลวงพระหงั่ว)ได้แย่งเอาราชสมบัติได้แล้วขับพระราเมสสรเสียขึ้นเสวยราชย์ได้ ๑๘ ปีมีบุญญาธิการมากได้ทรงบำเพ็ญบุญเปนอันมากมีศีลเปนต้น เสวยศุขอยู่จนอายุไขยก็ได้เสด็จทิวงคตไป[๓๕]

ในสำนวนมี คำที่แสดงถึงการยอพระเกียรติที่สำคัญคือ ศัพท์ว่า มหาปุญฺโญ ศัพท์เดียวและในส่วนของการกระทำบุญ ก็บอกเพียงแค่ศัพท์ว่า สีลทานาทีนิ พหุปุญฺญานิ กโรนฺโต คือบำเพ็ญบุญมีศีลและทานเป็นต้น

ตทนนฺตรำ ตสฺส ปุตฺโต ราเมสสโร มหาปุญฺโญ มหายโส ตีณิ วสฺสานิ รชฺชำ กาเรสิ.

ณ ลำดับนั้นพระราชบุตรของพระราเมสสรนั้นก็มีบุญมาก มียศใหญ่เหมือนสมเด็จพระราเมสสรเจ้าได้เสวยราชแล้วสิ้น ๓ ปี[๓๖]

จะเห็นได้ว่าสำนวนยอพระเกียรตินี้ มีลักษณะที่บอกเพียงเป็นผู้มีบุญและมียศ มิได้บอกถึงการได้กระทำบุญเพราะมีเวลาครองราชน้อย ฉะนั้นสำนวนยอพระเกียรติ จึงบอกแต่มีบุญซึ่งคงจะหมายถึงการได้ครองราชสมบัติ

๒. สำนวนยอพระเกียรติแบบยาว สำนวนยอพระเกียรติลักษณะนี้มักจะใช้กับพระมหากษัตริย์ผู้มีความสำคัญ เช่น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) และ พระเจ้าบรมโกศ เป็นต้น แต่องค์ประกอบหลักของบทยอพระเกียรติ ก็ยังมีคำที่แสดงถึงความเป็นผู้มีบุญมาก และกระทำบุญทาน เช่น

-พุทฺธสกราเช เทฺวนวุติสำวจฺฉรสตฺตาธิกานิ เอกสำวจฺฉรสหสฺสานิ อติกฺกนฺเต พฺยคฺฆสำวจฺฉเร อโยชฺฌนคเร รมฺเม เทวนครสทิเส เอโก ราชา รามาธิบดี สุวณฺณโทโลติ สตฺตติวสฺสิโก รชฺชำ กาเรนฺโต มหาปุญฺโญ มหายโส มหาปริวาโร มหิทฺธิโก สฺยามธโช ปุพฺพกุสลสนฺนิจฺจโย ปรมำ นครญฺจ การาเปนฺโต

---

[๓๕] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๗๕.

[๓๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๕-๓๗๖.

สุวิภตฺตํ นานาปกาเรหิ เอกูนวีสติวสฺสานิ สเมน ธมฺเมน สมฺปตฺติยํ ฐิโต ทานาทีนิ นานากุสลกมฺมานิ กโรนฺโต อายุหปริโยสาเน กาลมกาสิ.

ครั้งนั้น พระพุทธศักราชล่วงได้ ๑๘๙๒ ปีขาลมีพระเจ้าเอกราช ทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดี สุวรรณโทล (อู่ทอง) พระชนม์ได้ ๗๐ พรรษาเสวยราชอยู่ในกรุงอโยชฌธานีบุรีรมย์ คล้ายกับเทพนครทรงบุญญาธิการมาก มีพระเกียรติยศใหญ่มีราชบริพารมาก ทรงฤทธิ์เดชยิ่งใหญ่เปนธงไชยของชาวสยาม ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลสมภารมากแต่ชาติก่อน พระองค์ได้มาสร้างพระนครในครั้งแรก แลได้สร้างปราสาทสร้างพระอาราม พระวิหาร พระอุโบสถทั้งหลาย แลทรงสร้างพระเจดีย์ แลมีงานสมโภชโดยประการต่าง ๆ พระองค์ได้ดำรงราชสมบัติอยู่เสมอด้วยทำนองคลองธรรมตลอด ๑๙ ปี ทรงบำเพ็ญพระกุศลต่าง ๆ มีทานเปนต้น ครั้นเมื่อสิ้นพระชนมายุแล้วพระองค์ได้เสด็จทิวงคตไป[๓๗]

-ปญฺญาสวสฺสิโก มหาปุญฺโญ มหายโส มหิทฺธิโก มหานุภาโว มหาปริวาโร มหากาโล นาม กุสลจิตฺโต สทฺธาสมฺปนฺโน ตสฺมึ อโยชฺฌนคเร ปกตินาเมน ราชปเวณิยํ ราชาธิราชารามาธิปตีติ สมฺมโต นิรปจฺจามิตฺโต นานาปเทเสสุ กิตฺติคุณโฆติโก อารามวิหารปริเวณานิ จ อุโปสถาคารานิ นิจฺจสีลทานานปฺปกานิ กุสลกมฺมานิ กโรนฺโต มโนรมฺมํ สุสุภํ เทวนครวิมานสทิสํ รชฏสุวณฺณรตนกจกมยํ นครญฺจ ปาสาทญฺจ ปฏิสงฺขริตฺวา พุทฺธปาทมณฺฑปญฺจ ปฏิสงฺขริตฺวา สุวณฺณปฏฺฏน ปารุเปตฺวา มโนรมฺมํ สุสุภํ เทวนครวิมานสทิสํ กจกรชฏสุวณฺณรตนมยํ ปวรํ นานาวิจิตฺตํ สุวิภตฺตวิราชิตํ สุภํ ตญฺจ การาเปนฺโต

---

[๓๗] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๗๓-๓๗๔.

พุทฺธวจนานิ จ กริตฺวา ตสฺมึ นคเร รมฺเม เทวนครสทิเส ปริปุณฺเณ มหาสุเขสุ มหาชเน ปติฏฺฐาเปนฺโต อโหสิ

(พระมหาอุปราช) พระองค์ได้ราชสมบัติเมื่อพระชนม์ ๕๐ มีบุญญาธิการมาก ทรงพระเกียรติยศใหญ่ ทรงมหิทธิฤทธิ์มีมหานุภาพมีราชบริพารมากทรงพระนามว่าพระเจ้ามหากาล มีพระไทยเปนกุศล ประกอบด้วยพระศรัทธา ได้รับสมมตยาภิเษกเปนสมเด็จพระราชาธิราชรามาธิบดี ในราชประเพณีโดยพระนามปรกติในกรุงอยุธยานครนั้น พระองค์ปราศจากปัจจามิตร ทรงพระกิตติคุณ รุ่งเรืองไปในนานาประเทศทั้งหลาย ได้ทรงสร้างโรงพระอารามแลพระวิหารแลบริเวณทั้งหลายด้วย แลสร้างพระอุโบสถทั้งหลาย ด้วยทรงบำเพ็ญพระกุศลกรรมทั้งหลายมีศีลแลทานมีประมาณมากแล้วทรงปฏิสังขรณ์ พระนครด้วยมหาปราสาท ด้วยเปนที่รื่นรมย์อร่ามงามคล้ายกับวิมานในเมืองฟ้า อันวิการด้วยเงินแลทองแก้วกจก แลปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาทปุด้วยแผ่นทองน่ารื่นรมย์อร่ามงามคล้ายเทพวิมาน ตระการด้วยกจกเงินทองอันประเสริฐวิจิตรต่าง ๆ แลได้เขียนลวดลายระบายสีงามสุกใส ได้ทรงสร้างพระพุทธวจนะทั้งหลายในพระนครนั้นบริบูรณ์ดังเมืองฟ้า พระองค์ได้ให้ฝูงชนดำรงอยู่ในความศุขมากแล[๓๘]

๓. สำนวนยอพระเกียรติแบบพิเศษ สำนวนยอพระเกียรติแบบนี้จะมีปรากฏใช้เฉพาะกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ ๑ และสมเด็จพระราชอนุชา ผู้ทรงพระอุปถัมภ์การสังคายนาซึ่งเป็นสาเหตุให้แต่งคัมภีร์สังคีติยวงศ์ ฉะนั้น สำนวนยอพระเกียรติจึงมีลักษณะที่พิเศษออกไปกว่ากษัตริย์องค์อื่น ๆ เช่น

ตทา อโยชฺฌนครปุพฺเพ เทฺว ราชาโน พุทฺธางฺกูรา โพธิสตฺตา มหาปุญฺญา ปารมิสนฺนิจฺจิตา ภาตโร สทฺธาธิกา ปญฺญาธิกา สพฺพญฺญตญาณาภิปตฺถิตา วสนฺตา อติวิยพลวกลิยุคกาเล

---

[๓๘] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๙๗-๓๙๘.

อปากฏกิตฺติคุณา โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาภิภูเต อญฺญมญฺญํ วิเหเจนฺเต นานาปเทเสสุ สพฺพสตฺเต ทิสฺวา สพฺพสตฺตานํ มหาเมตฺตากรุณาย กมฺปิตหทยา สพฺพสตฺเต โสกปริเทวทุกฺขาทีหิ โมเจตุกามา พหุวสฺสานิ วิริเยน สมฺมากมฺมนฺตา พหุพลวนฺตา อลทฺโธกาสา วีตินาเมนฺติ.

ครั้งนั้น มีพระราชา ๒ พระองค์พี่น้อง เปนพระโพธิสัตว์ หน่อพุทธางกูรมีบุญญาบารมีได้สั่งสมมาแล้วมากมาย เปนพระสัทธาธิกแลพระปัญญาธิก ปราถนาเฉพาะพระสัพพัญญุตญาณสำนักอยู่ในกรุงอโยธยนครครั้งก่อนมีกิตติคุณยังมิได้ปราฏก ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นสรรพสัตว์ในชนบทต่าง ๆ อันระทมไปด้วยความโศกแลปริเทวทุกข์ โทมนัสอุปายาสต่างเบียดเบียนซึ่งกันแลกันอยู่ในกาลกลียุคมีกำลังแรงกล้า ก็มีน้ำพระหฤไทยไหวหวั่นอยู่ด้วยพระเมตตาพระกรุณาใหญ่หลวงแก่สัตว์ทั้งปวง ก็มีพระหฤไทยจำนงปลงสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากโสกแลประเทวทุกข์ ได้ทรงประกอบการชอบโดยความเพียรอยู่หลายปีจนมีกำลังพลมาก แต่หากยังไม่ได้โอกาสจึงได้ยับยั้งอยู่[๓๙]

-อถ ปรธมฺมิโก มหาปญฺโญ มหิทฺธิโก มหาปุญฺโญ ปญฺญาธิโก สงฺคามเฉโก มหากุสลาภิรโต รตนตฺตยคารโว อนุราชาธิราชา นครกมฺมํ วิจาเรตฺวา ปรมฺ สุวณฺณปาสาทญฺจ
หิรญฺญสุวณฺณกจกาลงฺการปฏิยตฺตํ เทววิมานสทิสํ นานาวิเส สมจฺฉริยํ สุนฺทรราชเคหญฺจ นานาลงฺการปนฺติยํ อเนกรจฺฉาคาร - วิโรจิตํ ปาการสีมญฺจ ทฬฺหอทฺธาลมณฺฑาลโกฏฺฐกํ ทฺวารกวาต กุฏฺฏปวรสุนฺทรํ วินิจฺฉยาคารสาลญฺจ มหนฺตามหนฺตสมลงฺกตรมฺมาภิรมฺมราชจานปวรมโนรมฺมํ การาเปตฺวา ตสฺมึ ปาสาเท อลงฺกตสุนฺทรปริวาเรหิ เทวกญฺญสทิเสหิ วสนฺโต มหาสุโข

---

[๓๙] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๒๔-๔๒๕.

สตฺสวสฺเส ตำ ปาสาทำ วิสงฺขริตฺวา ตำ ทพฺพสมฺภารำ อาเนตฺวา สิริสรพิชฺชุตาราเม มหาวิหารญฺจ ธมฺมสาลญฺจ เตหิ ทพฺพสมฺภาเรหิ หิรญฺญสุวณฺณกจกพิลงฺกตำ นานาสุนฺทรรูปวิจิตฺรำ อาโรเปตฺวา รตนตฺตยสฺส อุทฺทิสิตฺวา ทานาทีนิ กุสลกมฺมานิ กริตฺวา จตุปจฺจเยหิ มหนฺเตหิ ภิกฺขุสงฺฆำ อุปฏฺฐเปติ.

ลำดับนั้นพระบรมธรรมิกมหาปราชญ์ ผู้ทรงฤทธิ์มหิมา ทรงบุญญาธิการมากเปนหน่อพระปัญญาธิกฉลาดในการสงคราม มีพระกมลหฤไทยรื่นรมย์แล้วในพระมหากุศลทรงเคารพในพระรัตนไตรย์เจ้า ก็โปรดเกล้าให้พิจารณางานพระนครที่แรกสร้างสุวรรณปราสาท อันตกแต่งด้วยเงินแลทองประดับกระจกแลเรือนหลวงอันงดงาม อัศจรรย์พิเศษต่าง ๆ อย่างประหนึ่งว่าวิมานสวรรค์ มีเครื่องประดับเปนท่องแถวต่าง ๆ รุ่งเรื่องด้วยปล่องช่องชั้นลวดลายมากมาย มีกำแพงแลสีมาทั้งป้อมด้ายป้อมชุ้มมั่นคง มีประตูหน้าต่างแลยอดอันงามน่าดู มีท้องพระโรงวินิจฉัยแลศาลาทั้งหลังเล็กหลังใหญ่ประดับตกแต่งทั่วไปเปนพระราชฐานอย่างรื่นรมย์สำราญใจ พระองค์เสวยศุขอยู่ในพระมหาปราสาทนั้นด้วยราชบริพารอันทรงโฉมงาม ด้วยเครื่องประดับประหนึ่งว่านางสวรรค์ ได้รื้อขนเครื่องปราสาทนั้นถึง ๗ ปี แล้วขนเอาทัพพสัมภารนั้นมาปลูกเปนพระมหาวิหารแลธรรมศาลา ในวัดพระศรีสรรเพชดาราม เครื่องทัพสัมภารเหล่านั้นได้ประดับเงินทองกระจกวิจิตรรูปน่าชมต่าง ๆ แล้วทรงอุทิศถวายพระรัตนไตรย์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลกรรม ต่าง ๆ มีทานเปนต้น ได้ทรงอุปฐากภิกษุสงฆ์ด้วยจตุปัจจัย ทั้งหลายมากมาย[๕๐]

จะเห็นได้ว่าสำนวนยอพระเกียรติแบบพิเศษนี้ จะประกอบด้วยสองส่วนคือ คุณสมบัติส่วนพระองค์ส่วนหนึ่ง และคุณสมบัติในการบำเพ็ญกุศลในศาสนาส่วนหนึ่ง ซึ่งทั้งสองส่วนนี้ก็มีลักษณะ

---

[๕๐] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๓๒-๔๓๔.

คล้ายสำนวนยอพระเกียรติในแบบยาวและแบบสั้น โดยใช้ศัพท์เดียวกันเช่น มหาปุญฺโญ มหาปญฺโญ มหิทฺธิโก เป็นต้น แต่มีการแต่งเพิ่มขยายออกไปอีก เช่น ใช้ศัพท์ว่า สงฺคามเชโก รตนตฺยคารโว เป็นต้น ในส่วนของการบำเพ็ญกุศลในศาสนานอกจากจะใช้ศัพท์ ว่า กุสลกมฺมานิ กริตฺวา ซึ่งบอกถึงการบำเพ็ญกุศลแล้ว ยังแต่งขยายออกไปอีกกล่าวคือบอก ถึงการที่พระองค์ทรงให้รื้อพระบรมมหาราชวังที่สร้างมาถึง ๗ ปีเพื่ออุทิศถวายในศาสนา และที่สำคัญได้ยกย่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ ๑ และสมเด็จพระราชอนุชาว่าเป็น หน่อเนื้อแห่งพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์

ลักษณะการใช้ศัพท์ในการยอพระเกียรตินี้ หลากหลายด้วยคุณศัพท์และสมาสท้อง ซึ่งแสดงถึงคุณลักษณะของประธาน เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีบุญญาธิการมากของศัพท์ที่เป็นประธาน อันแตกต่างจากบุคคลทั่วไป

๔.๓.๔. **สำนวนบาลีที่ได้รับอิทธิพลจากภาษาไทย**

สำนวนภาษาบาลีของสมเด็จพระวันรัตน์ ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นั้นเป็นสำนวนภาษาบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทย ฉะนั้นลักษณะของภาษาจึงได้รับอิทธิพลทางด้านภาษาจากภาษาแม่ เห็นได้ว่าบางครั้งสำนวนภาษาบาลีในคัมภีร์สังคีติยวงศ์มีลักษณะเป็นสำนวนภาษาพูดแบบภาษาไทย ซึ่งผู้ที่ไม่เคยศึกษาภาษาไทยมาอาจจะอ่านคัมภีร์สังคีติยวงศ์ได้ไม่เข้าใจนัก แต่ลักษณะเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นลักษณะที่พิเศษของคัมภีร์ภาษาบาลีที่แต่งในประเทศไทย ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย ทั้งยังเป็นประโยชน์ในแง่การศึกษาประวัติศาสตร์ และวิวัฒนาการของงานเขียนภาษาบาลีในลักษณะนี้ มิใช่เกิดขึ้นในไทยเท่านั้นแม้แต่ งานเขียนในประเทศที่รับเอาพุทธศาสนาเข้าไปงานเขียนก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน เช่นในประเทศลังกา หรือ พม่า งานเขียนของแต่ละประเทศก็มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ในส่วนของคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ ผู้วิจัยพบว่า สำนวนภาษาบาลีที่มีลักษณะที่ได้รับอิทธิพลมาจากภาษาไทย ซึ่งเรียกว่า บาลีไทยนั้นจะพบได้ในส่วนของการบรรยายถึงเหตุการณ์ หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ซึ่งการใช้ภาษาบาลีไทย นั้นทำให้ผู้อ่านที่เป็นคนไทยอ่านแล้วเข้าใจทันที และเห็นภาพพจน์เรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์อย่างแจ่มแจ้ง แต่ในส่วนของสำนวนที่บรรยายถึงธรรมะและภาษิตต่าง ๆ ท่านก็ใช้ภาษาบาลีแบบมาตรฐานทั่วไป ซึ่งลักษณะการประพันธ์เช่นนี้แสดงถึงข้อที่ท่านเข้าใจทั้งภาษาบาลีที่เป็นแบบแผน และภาษาบาลีที่เป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น ลักษณะภาษาบาลีที่เป็นสำนวนบาลีไทยมีลักษณะที่กำหนดได้ คือ มีลักษณะที่เป็นภาษา

พูดแบบ ไทย และแต่งตามคำพูดภาษาไทย ไม่เน้นถึงไวยากรณ์ หรือวาจก ทางด้านภาษา แบ่งได้ดังนี้

๔.๓.๔.๑. สำนวนบาลีที่ใช้คล้ายภาษาพูดในภาษาไทย

สำนวนบาลีไทยแบบนี้โดยหลักทั่วไปไม่เป็นที่ยอมรับเพราะถือว่า ผู้แต่งไม่เข้าใจหลักไวยากรณ์และสำนวนภาษาบาลี การแต่งในลักษณะนี้มักจะผิดวาจกและกริยา ซึ่งสำนวนที่ผิดวาจกอย่างนี้ เป็นสำนวนบาลีไทยที่พบมากในการประพันธ์ของสมเด็จพระวันรัตน์ ในเวลาอ่านต้องเว้นวรรคให้ถูกต้อง แต่ถึงจะเป็นบาลีไทยก็ให้ความหมายที่เข้าใจง่าย เช่น

> -อถ ตานิ สุยามราชปเทเส จ มทฺธราชมหาลานปเทเส จ ราชปเทเส จ กมฺพุชเขมหสารามรราชปเทเส จ อาวภูกามวม ราชปเทเส จ ปติฏฺจิตานิ อญฺเญสุ ปเทเสสุ สุญฺญานิ น โหนฺติ
>
> ณ กาลนั้น พระพุทธวจนะปิฎกไตรย์ทั้งหลาย ได้ประดิษฐาน อยู่สยามราชประเทศ ๑ ในมัทธราชมหาลานประเทศ ๑ ในราชประเทศ ๑ ในกัมพุชเขมแลหงษารามราชประเทศ ๑ ในประเทศลาวแลภุกามพม่า ๑ ในประเทศทั้งหลายอื่นสูนย์ไปหมด ไม่มีเลย[๙๑]

จะเห็นได้ว่าในประโยคนี้ คำว่า สุญฺญานิ มิได้เป็นกริยาช่วยหรือวิกติกัตตาใน น โหนฺติ และ น โหนฺติ ทำหน้าที่เน้นความหมายของศัพท์ว่า สุญฺญานิ ที่ว่า ศูนย์สิ้นไป ไม่มีอีก ซึ่งเมื่อท่านแต่งอย่างนี้อาจจะแปลตามสำนวนภาษาบาลีว่า เป็นของศูนย์สิ้นไปย่อมเป็นหามิได้ หมายถึง ไม่ศูนย์สิ้น แต่ความหมายในประโยคนี้ตามสำนวนภาษาไทยคือ ศูนย์สิ้นไปแล้ว ไม่มีอยู่อีก คือหยุดเว้นวรรคตรง เป็นของศูนย์ไป แล้วก็ไม่มีอยู่

> -.กมฺพุชนครำ ปตฺโต นครำ ปริวาเรนฺโต อตฺตโน สุรโยธำ ตำ นครำ ยุชฺฌาเปนฺโต ฯลฯ

---

[๙๑] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๖๙.

(พระนเรศวร) เมื่อถึงกัมพุชานครแล้ว สั่งให้สุรโยธาของพระองค์ เข้ารบไปพระนคร [๔๒]

จะเห็นได้ว่าการรบกันนั้นความหมายก็คือให้เข้าตีเมืองกัมพุชา เพราะจะรบกับเมืองไม่ได้ต้องรบกับทหารของชนชาวกัมพุชา แต่ท่านถือเอาสำนวนไทยที่ว่าเข้าตีเมือง ซึ่งความหมายก็คือให้เข้ารบกับทหารภายในเมือง

-.อถวา เกจิ โส ราชาปิ วรเมรุอาราเม รณฏฺฐานำ ปสฺสิตุ
สุรโยเธหิ อาคโต นาครา มหาสรำ ขิปนฺติ ตำ สรำ ผุสิ ฯลฯ
อีกอย่างหนึ่ง บางคนก็ว่า พระราชานั้นยกสุรโยธามาเพื่อจะดู
รณสถานในอารามวัดพระเมรุ ชาวพระนครปล่อยปืนใหญ่ไป
พระราชานั้นต้องลูกปืน[๔๓]

ในประโยคนี้จะเห็นได้ว่า คำว่า ถูกปืนนั้น ความหมายถือถูกยิง ต้องแต่งเป็นประโยคกัมมวาจกว่า เตน สเรน ผุฏฺโฐ พระราชาอันลูกปืนถูกต้องแล้ว แต่ท่านแต่งเป็นประโยคกัตตุวาจกว่า ตำ สรำ ผุสิ ถูกซึ่งลูกปืน ตามสำนวนภาษาไทย

๔.๓.๔.๒. สำนวนบาลีที่ใช้รูปแบบภาษาไทย

ลักษณะนี้จะเห็นได้ว่าประโยคแต่งโดยไม่ต้องคำนึงถึงซึ่งสำนวนภาษาบาลี การประพันธ์แบบนี้ผู้อ่านต้องเป็นผู้รู้ภาษาไทยเท่านั้นจึงจะเข้าใจ และลักษณะของการวางคำนั้น ผู้อ่านจะได้รับรู้ถึงความรู้สึกถึงเนื้อความสำนวนภาษาไทยอย่างชัดเจน สำนวนลักษณะนี้มีพบไม่มากนักในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ แต่ให้ความรู้สึกของภาษาไทยมากกว่าภาษาบาลี เช่น ในที่ลึกก็ตื้น ในที่ตื้นก็ลึก ท่านก็แต่งตามตัวว่า คมฺภีเร อุตฺตานา คมฺภีรา อุตฺตาเน ในประโยคว่า

คมฺภีเร อุตฺตานา คมฺภีรา อุตฺตาเน อุตฺวิปฺปริตา อุณฺหา สิตา
อุณฺหสิตวาตาปิ วิสมวายนฺติ เมฆวลาหกา นานาวณฺณา
นีลา กาฬกาเหมา โลหิตา ปณฺฑรา นานาทิเสสุ ปากฏา
มนุสฺสา ปีสาจา ปจฺจนฺตคามนิคมราชธานีสุ นานาการเณหิ
กมฺปิตา นานาเหตุ ปากฏา

---

[๔๒] สังคีติยวงศ์,หน้า ๓๘๔.

[๔๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๕.

> ในที่ลึกก็กลับตื้น ในที่ตื้นก็กลับลึก ฤดูกาลก็วิปริต หน้าหนาว กลายเปนหน้าร้อนๆ หน้าร้อนกลายเปนหน้าหนาว ลมทั้งหลายก็กลับกลายเปนลมร้อนบ้างหนาวบ้างพัดไม่เสมอกัน เมฆฟ้าวลาหกก็ปรากฏในทิศต่าง ๆ เปนสีเขียวสีดำสีทอง สีแดง สีขาว พวกอมนุษย์แลปีศาจอันสิงสู่อยู่ในปัจจันคามนิคมราชธานีทั้งหลายก็กำเริบขึ้นด้วยเหตุต่าง ๆ[๔๔]

ในการประพันธ์คัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ แม้จะเป็นการประพันธ์เป็นภาษาบาลีแต่จะเห็นได้ว่ามีลักษณะของสำนวนภาษาไทยอยู่ด้วย ซึ่งถือเป็นลักษณะที่พิเศษ เป็นการแสดงให้เห็นว่าถึงจะประพันธ์เป็นภาษาบาลี แต่ผู้ประพันธ์เป็นคนไทยและต้องการประพันธ์ให้คนไทยอ่าน จึงแทรกสำนวนที่เป็นภาษาไทยไว้ด้วยเพื่อให้คนไทยที่อ่านเข้าใจง่าย

๔.๓.๕. การใช้อลังการในคัมภีร์สังคีติยวงศ์

งานวรรณกรรมภาษาบาลีในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นงานที่ถ่ายทอดกันมาตามลำดับ ถือว่าเป็นวิวัฒนาการงานประพันธ์ภาษาบาลีในประเทศไทย และชาวไทยที่นับถือพุทธศาสนาก็เคารพคัมภีร์ที่ประพันธ์เป็นภาษาบาลี เพราะถือว่าเป็นคัมภีร์ที่จารึกหลักคำสอนในพุทธศาสนา ฉะนั้นผู้ประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีจำต้องคำนึงถึงความไพเราะเนื้อหา รูปศัพท์และประโยคจึงจะทำให้งานวรรณกรรมสมบูรณ์ ควรแก่การยอมรับของพุทธศาสนิกชน ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้สมเด็จพระวันรัตน์ผู้ประพันธ์อาศัยแห่งอลังการทางด้านภาษาเพื่อประพันธ์คัมภีร์สังคีติยวงศ์ให้สละสลวยและไพเราะ

อลังการ**หม**ายถึงเครื่องตกแต่งสรีระอันได้แก่สร้อยไข่มุกเป็นต้น อีกนัยหนึ่งหมายถึงเครื่องตกแต่งบทประพันธ์ แบ่งออกได้เป็น ๒ อย่างคือ ลัททาลังการ การตกแต่งเสียง และอัตถาลังการ การตกแต่งความ**หม**าย[๔๕] หลักในการพิจารณาด้านอลังการที่ใช้ในการพิจารณาความงาม ความไพเราะสละสลวยของคำประพันธ์นั้น มีข้อควรพิจารณาคือ

---

[๔๔] **สังคีติยวงศ์**, หน้า ๔๐๓.

[๔๕] สุโพธาลังการมัญชรี. ตรวจชำระ พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑.

๔.๓.๕. ๑. **สัททาลังการ**

ในคัมภีร์สุโพธาลังการได้แสดง สัททาลังการ การตกแต่งเสียง ไว้ใน คุณาวโพธะ คุณ คือ ลักษณะการนำคำและเนื้อความมาใช้ในคำประพันธ์ได้อย่างเหมาะสม ทำให้คำประพันธ์ เกิดความงาม ความไพเราะ และเป็นคำประพันธ์ที่ดี ควรแก่การยกย่อง สมควรเรียกว่าเป็นงานประพันธ์ที่ประกอบด้วยอลังการ คำประพันธ์ทำให้เกิดความไพเราะที่เรียกว่า คุณ นี้ ในคัมภีร์สุโพธาลังการแบ่งไว้ มี ๑๐ ประการ[๖] คือ

๑. ปสาทคุณ คือ คุณอันเกิดจากบทสัมพันธ์ในคำประพันธ์นั้นวางอยู่ใกล้ชิดกัน

๒. โอชคุณ คือ คุณอันเกิดจากการผูกสมาสยาว ๆ ซึ่งมีอรรถรสลึกซึ้งดื่มใจ

๓. มธุรตาคุณ คือ คุณอันเกิดจากความอ่อนหวาน

๔. สมตาคุณ คือ คุณอันเกิดจากการใช้คำสม่ำเสมอ

๕. สุขุมาลตาคุณ คือ คุณอันเกิดจากอักษรธนิต และสิถิลผสมกัน แต่ไม่ใช่ธนิตมาก และไม่ใช่สิถิลทั้งหมด

๖. สิเลสคุณ คือ คุณอันเกิดจากการพรรณนาถึงคุณค่าที่น่ายินดี

๗. โอฬารตาคุณ คือ คุณอันเกิดจาการพรรณนาถึงคุณอันสูงส่งหรือการกระทำอันสูงส่ง

๘. กันติคุณ คือคุณอันเกิดจากการพรรณนาถึงสิ่งที่ทุกคนปรารถนา

๙. อัตถพยัตติคุณ คือ คุณอันเกิดจากข้อความที่แสดงนั้นแจ่มแจ้งชัดเจน เมื่ออ่านแล้วเข้าใจง่าย

๑๐. สมาธิคุณ คือคุณอันเกิดจากการนำเอาคุณสมบัติ หรือลักษณะหรือวิธีการใช้ของ อย่างหนึ่งไปไว้ในของอีกอย่างหนึ่ง แต่การนำเอาไปนั้นเป็นไปโดยชอบ ไม่ผิดไปจากที่รู้กันในโลก

คำประพันธ์ที่ประพันธ์ได้ดีนั้นไม่จำเป็นต้องมี ครบทั้ง ๑๐ อย่าง ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์พบคุณได้ดังนี้

๑. ปสาทคุณ คือ คุณอันเกิดจากบทสัมพันธ์ในคำประพันธ์นั้นวางอยู่ใกล้ชิดกัน ทำให้ผู้อ่าน ๆ แล้วเข้าใจง่าย เป็นการวางสัมพันธ์ของคำในประโยคใกล้ชิดกัน เช่น

---

[๖] สังคีติยวงศ์, หน้า ๒๓๑-๒๓๒.

สพฺเพ สตฺตา อโรคา เต อนุปทฺทวา ทีฆายุกา
สุขิตา อนีฆา โหนฺตุ นิทฺทุกฺขา นิภยา สทา
ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายนั้น จงหาโรคมิได้ ปราศจากอุปัททวะเถิด
ขอให้มีอายุยืนมีความศุขใจเถิด อย่าได้คับแค้นใจเลย ขอจง
ปราศจากทุกข์ปราศจากภัยทุกคาบเถิด[๙๗]

จะเห็นได้ว่า ประโยคนี้ อ่านแล้วเข้าใจได้ง่าย คือ ในประโยคนี้ มี สตฺตา เป็นประธานของประโยค มี โหนฺตุ เป็นกริยาคุมพากย์ ศัพท์อื่นนอกนั้น เป็นวิเสสนะของประธานทั้งหมด ยกเว้น สทา ที่เป็นกาลสัตตมี ผู้ประพันธ์จงใจวางไว้หลังสุด ทำให้อ่านแล้วเข้าใจเนื้อหาทั้งหมดได้ทันที

๒. โอชคุณ คือ คุณอันเกิดจากการผูกสมาสยาว ๆ ซึ่งมีอรรถรสลึกซึ้งดื่มใจ เป็นการแสดงถึงความสามารถของผู้แต่งในการใช้สมาสให้คำประพันธ์ทำให้เกิดอลังการด้านภาษา ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ มีปรากฏสมาสยาว ๆ ในส่วนของการพรรณนาการสร้างพระบรมมหาราชวังและการฉลองการทำสังคายนาในสมัย รัชกาลที่ ๑ เช่น

เต เทฺว ภูมิปาลา อเนกปกาเรหิ จตุปจฺจเยหิ ภิกฺขุสงฺฆํ
อุปฏฺฐาเปนฺตา นเกวลํ นานาสุนฺทรวิจิตฺตํ นานาตรุณคนฺธํ
นานาปจฺจตฺถรณญฺจ นานาจีวรโกเสยฺยกปฺปาสิกสุนฺทราภาสํ
ปตฺตถวิกวิลมฺพถวิกอรนิถวิกกจกาทสกวิกกมฺมลสกกลาสญฺจ
นานาวตฺถุสมณสารูปญฺจ นานานาวาสุนฺทรํ วิจิตฺตาลงฺการครุ-
ภณฺฑสุวณฺณลิกฺขิตปิตสุวณฺณมยญฺจ ทาเปตฺวา

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์ได้ให้บำรุงภิกษุสงฆ์ ด้วยจตุปัจจัยทั้งหลายมีประการต่าง ๆ ใช่แต่เท่านั้นได้พระราชทานเครื่องวิจิตรงามต่าง ๆ เครื่องหอมตรุ่นต่าง ๆ เครื่องลาดต่าง ๆ จีวรผ้าโกสัยแลกัปปาสิกสีงามต่าง ๆ ถลกบาตรสายโยก เหล็กไฟแลล่วมแว่นตาแลฝักกำมลอแลสักลาดแลพัศดุต่าง ๆ ควรแก่สมณสารูป แลเรืองาม ๆ ต่าง ๆ มีเครื่องครุภัณฑ์ประดับงามวิจิตร เขียนทองทาทองต่าง ๆ[๙๘]

---

[๙๗] สังคีติยวงศ์, หน้า ๕๗๓.

[๙๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๒-๔๗๓.

ในประโยคนี้สมเด็จพระวันรัตน์จงใจที่จะให้สมาสยาว ๆ บอกถึงสิ่งของที่มีมากมายซึ่งรัชกาลที่ ๑ และสมเด็จกรมพระราชวังบวรทรงถวายสงฆ์ และยังใช้ นานา ศัพท์เพื่อบอกถึงสิ่งของจำนวนมากเกินจะนับจำแนกให้ละเอียดได้

๓. มธุรตาคุณ คือ คุณอันเกิดจากความอ่อนหวาน โดยที่คำประพันธ์นั้น มีเสียงพ้องกัน หรือการใช้เสียงสระและพยัญชนะพ้องกัน อันทำให้เกิดความไพเราะเวลาที่อ่าน เช่น

วิสุทฺธิวสำ ปวรญฺจ พุทฺธำ
วิสุทฺธิเขมำ วิมลญฺจ ธมฺมำ
วิสุทฺธิสีลำ อภิวนฺทิ สพฺพำ
กโรมิ สงคีติยวำสนามำ[๔๙]

ในนมัสการคาถานี้จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระวันรัตน์ใช้ศัพท์ว่า วิสุทฺธิ แสดงคุณลักษณะของพระรัตนตรัยเป็นแก้วที่บริสุทธิ์ ควรค่าแก่การเคารพนับถือ เป็นคาถาที่แสดงถึงความเคารพต่อพระรัตนตรัยอย่างสูงสุด สละสลวยไพเราะ เป็นการแสดงถึงการใช้ศัพท์ที่งดงามเป็นอลังการทางภาษาด้วยการใช้คำคุณศัพท์เดียวกัน และแสดงคุณลักษณะของพระรัตนตรัยที่แตกต่างโดยลักษณะ และเสียงสุดท้ายในแต่ละบาท สมเด็จพระวันรัตน์จงใจ ให้ลงด้วยเสียงนิคคหิต ทำให้บทประพันธ์ในคาถานี้มีเสียงซ้ำกันทั้งสระพยัญชนะและมีเสียงที่พ้องกัน

๔. โอฬารตาคุณ คือ คุณอันเกิดจาการพรรณนาถึงคุณอันสูงส่งหรือการกระทำอันสูงส่งหรือการทำบุญกุศลอันสูงส่ง เช่น

ติปิฎกธโร เสฏฺโ มหาปญฺโ มหิทฺธิโก
อิมินา ปุญฺญกมฺเมน อหมฺหิ อคฺคสาวโก
สติวิริยปญฺญา จ สีลสทฺธาสมาธิโก
พฺรหฺมสรายุกาเยว อหำ โหมิ อนาคเตติ.

ขอข้าพเจ้าได้เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกเป็นผู้ประเสริฐมีปัญญามากทรงฤทธิ์ใหญ่หลวง ด้วยเดชกุศลกรรมอันเป็นส่วนบุญนี้ขอให้เป็นพระอัคคสาวกแล ไปในอนาคตกาลขอให้ข้าพเจ้าเป็นคนมีสติ มีเพียร มีปรีชา มีศีล มีศรัทธา มีสมาธิ มีเสียง แลอายุเหมือนพระพรหม[๕๐]

---

[๔๙] สังคีติยวงศ์, หน้า ๑.

[๕๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๒.

คำประพันธ์นี้ แสดงความปรารถนาของผู้ประพันธ์คัมภีร์ที่ต้องการจะบรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุด คือเป็นอัครสาวกผู้มีปัญญามาก

๔.๓.๕. ๒.อัตถาลังการ

อัตถาลังการ คือ การตกแต่งความหมาย ในบทประพันธ์ที่เป็นทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ต้องเพียบพร้อม ทั้งสัททาอลังการ และอัตถาลังการ อัตถาลังการนี้ ในคัมภีร์สุโพธาลังการ ได้แบ่งออกเป็น ๓๕ ประเภท*ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ ปรากฏอัตถาลังการ ดังนี้

๑.อุปมา เปรียบเทียบ เช่น

ปฐวี อาโป เตโช วาโย จตฺตาโร มหาภูตา นานาวิปริตา
รุกฺขผลานิ วิปริตานิ สกุณโลหิตํ วิย ตามฺพวณฺณํ อุทกํ
มหาภูตดินน้ำไฟลมทั้ง ๔ ก็วิปริตต่าง ๆ ผลหมากรากไม้ก็
มีรศวิปริตไปหมด น้ำก็ปรากฏสีแดงดังเลือด[๕๑]

ในประโยคนี้สมเด็จพระวันรัตน์ต้องการจะให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายจึงแต่งแสดงถึงความวิปริตของดินฟ้าอากาศและอาเพทต่าง ๆ เปรียบเทียบสีน้ำที่ขุ่นข้นเป็นสีแดงเหมือนสีของเลือดนก

๒.อาวุตติ กล่าวซ้ำ เช่น

สาธุกํ ปกรณารมฺเภ อารพฺภ ปุพฺพปญฺจกํ
นานานยํ ปุราณตฺถํ ปวกฺขามิ ปกาสนฺ.

ข้าพเจ้าได้ปรารภบุพพบัญจก มีนัยต่าง ๆ เป็นอรรถบุราณในอารัมภแห่งปกรณ์ แล้วจึงจักกล่าวตัวปกรณ์ให้สำเร็จประโยชน์ (ต่อภายหลัง)[๕๒]

ในบทสังเขปกถาได้แสดงถึงการซ้ำบท โดยในบาทแรกใช้ ปกรณารมฺเภ ในบาทสุดท้ายก็ซ้ำศัพท์ว่า ปกาสนฺ และในทุกบาทจะมีศัพท์สุดท้ายซ้ำ พยัญชนะ ป อยู่ด้วย คือ

บาทที่ ๑ ใช้ศัพท์ว่า ปกรณารมฺเภ

บาทที่ ๒ ใช้ศัพท์ว่า ปุพฺพปญฺจกํ

---

* อัตถาลังการทั้ง ๓๕ ประเภท ดูในคัมภีร์สุโพธาลังการ.

[๕๑] สังคีติยวงศ์ หน้า ๔๐๓.

[๕๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

บาทที่ ๓ ใช้ศัพท์ว่า ปุราณตฺถ
บาทที่ ๔ใช้ศัพท์ว่า ปการณ

๓.ปริกัปปนา คาดคะเนไปอีกทางหนึ่งจากความเป็นจริง

เต เทวฺปิ วิปลาสานิ อกฺขรวิรุทฺธานิ นิฏฺฐานิ พุทฺธวจนานิ ติปิฎกานิ โหนฺตีติ ญตฺวา สาสนปิยตเรน กมฺปิตหทยา วฏฺฏติ วุฑฺฒิยมานานิ กาตุ พุทฺธวจนา อเมฺหหิ อติวิย พุทฺธวจนอกฺขรวิรุทฺธ สุญฺญ นฏฺฐ อนาถ สิยา อโห วต คุณโทสปิ สาสเน อชานนฺตา อนฺธการา สโมหาธิกา พหุโทสิกา ปจฺฉา ชาตา กุลปุตฺตา อนาคเต ภเวยฺยุนฺติ จินฺเตตฺวา

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงทราบว่าพระไตรปิฎกคือ พระพุทธวจนะทั้งหลายมีอักษรอันวิปลาสฉิบหาย ก็มีพระหฤทัยไหวหวั่นด้วยความรักพระสาสนาอย่างยิ่ง จึงทรงดำริห์ว่า ควรเราทั้งหลายจะทำพระพุทธวจนะให้เจริญ พระพุทธวจนะเปนของหาที่เปรียบมิได้ มีอักษรพิรุธ ฉบับหายเสียแล้วจะไม่มีที่พึ่งแล[๕๓]

ในประโยคนี้แสดงถึงความดำริของพระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ ที่ทรงพระดำริถึงความเสื่อมของพุทธวจนะ ต้องการจะทรงบำรุงให้รุ่งเรือง เนื้อความในตรงนี้แสดงถึงอลังการประเภทปริกัปปนา

๔. มหันตัตตะ พรรณนาความยิ่งใหญ่แห่งสมบัติหรืออัธยาศัย เช่น

อถ โข อุทิสฺโสทกาทิกิ อญฺญญฺจ ทฺวินฺน ราชูน สพฺพเมตมฺปิ กุสลกมฺม อิธ ปากฏ ประปราย อนาคเต ปจฺฉา ชาเตหิ อตฺตโน มคฺคผลปฏิเวเธหิ ปณฺฑิเตหิ ชเนหิ ตญฺจ ญตฺวา กาตพฺพ อุทิสฺโสทกาทินา วิหารทาน เทวตฺติยา วิย

---

[๕๓] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๔๕.

ครั้งนั้นแลแท้จริง การถวายทานอื่น ๆ มีการหลั่งน้ำชื่อ อุทิโสทก
เปนต้น บรรดาการกุศลกรรมทุกอย่างของสมเด็จพระมหา
กษัตริย์เจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ก็ได้ปรากฏในคราวนี้แลสืบ ๆ
ต่อ ๆ ไปในอนาคตกาล บัณฑิตทั้งหลายผู้หวังมรรคผลเพื่อตน
บรรดาเกิดมาภายหลังได้รู้พระราชพิธีนั้นแล้ว ก็ให้พึงทำเหมือน
สมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้าทั้ง ๒ พระองค์อันถวายพระวิหาร
ด้วยน้ำชื่ออุทิโสทก[๕๔]

เนื้อความในประโยคนี้ แสดงถึงอัชฌาสัยของพระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ที่ได้ทำกุศลกรรมอย่างใหญ่หลวงคือการหลั่งน้ำชื่อว่าอุทิโสทกหลังจากประกอบบุญกุศลต่าง ๆ อย่างมากมายควรที่จะบัณฑิตทั้งหลายจะยึดถือเป็นแบบอย่าง

๕.อาสี แสดงความปรารถนา เช่น

ทุอนฺตรายา รตนตฺตยมฺเม
สุอานุภาเวน ปณามนสฺส
วินา สิยุ์ ตำ กุสลมฺมหนฺตำ
ภเวยฺย โลกสฺส หิตาย มยฺหำ.

ขออันตรายชั่วร้ายทั้งหลายของข้าพเจ้าให้พินาศไปด้วย
อานุภาพอันงามที่ประณามพระรัตนตรัย ขอให้กุศลยิ่งใหญ่
บังเกิดแก่ข้าพเจ้าเพื่อทำประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก [๕๕]

คำประพันธ์ประเภทอาสีอลังการนี้นิยมแต่งในตอนเริ่มต้นของคัมภีร์ ซึ่งในคำประพันธ์เริ่มต้นในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ก็ปรากฏเช่นกัน โดยแสดงถึงความปรารถนาของผู้แต่ง ปรารถนาขจัดอุปสรรคต่าง ๆ ที่อาจเกิดมี โดยน้อมนำอานุภาพของพระรัตนตรัยมาคุ้มครอง

---

[๕๔] สมเด็จพระวันรัต, สังคีติยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๔๕๕.

[๕๕] สมเด็จพระวันรัต, สังคีติยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๑.

๓. **รส**

ลักษณะข้อความในวรรณคดีที่ผู้อ่าน อ่านแล้วทำให้เกิดอารมณ์คล้อยตามสมดังจุดประสงค์ของงานประพันธ์ ซึ่งต้องการให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งและมีอารมณ์ร่วม คุณลักษณะดังนี้ในงานประพันธ์ เรียกว่า รส ในคัมภีร์สุโพธาลังการได้จำแนกรสไว้ ๙ อย่าง* คือ

๑. สิงคารรส	หมายถึง	รสแห่งความรัก
๒. หัสสรส	หมายถึง	รสแห่งการขำขัน
๓. กรุณารส	หมายถึง	รสแห่งความโศก
๔. รุทธรส	หมายถึง	รสแห่งความโกรธ
๕. วีรรส	หมายถึง	รสแห่งความกล้าหาญ
๖. ภยานกรส	หมายถึง	รสแห่งความน่ากลัว
๗. วิภัจฉารส	หมายถึง	รสแห่งความน่าเกลียด
๘. อัพภูตรส	หมายถึง	รสแห่งความน่าอัศจรรย์
๙. สันตรส	หมายถึง	รสแห่งความสงบ

ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ มีปรากฏรสดังต่อไปนี้

๓. ๑. กรุณารส หมายถึงรสแห่งความโศก เช่น

> เอกจฺจา กาสาวปิยา อติเวทนาย อุญฺเฉน ปคฺคเหน ยาเปตุ
> อุสฺสาหยิตฺวา ปริภิญฺชนฺตา วา อปริภุญฺชนฺตา วา วิรูปา
> ธมฺมณิสณฺฐิตคตฺตา น เอกจิตฺตา พุทฺธรูเป จ ธมฺเม จ
> อาลยวิหริตา อรกฺขาขนฺตา ยถาจาเน กปฺเปสุ

บางพวกที่ยังรักกาสาวพัตรอยู่ ก็อุสสาหะ พยุงกาย ด้วยการแสวงหาน่าเวทนายิ่งนัก ได้ฉันบ้างไม่ได้ฉันบ้างก็มีรูปกายวิปริต สพรั่งไปด้วยเกลียวหนังแลเส้นเอ็น ก็ไม่เปนน้ำหนึ่งใจเดียวกันได้ หมดความอาลัยรักษาพระพุทธรูปแลพระธรรมไว้ไม่ได้ พากันสำเร็จอยู่ตามสถานอันสมควร[๕๖]

---

* คำอธิบาย**รส** ประเภทของรส ดูในคัมภีร์สุโพธาลังการมัญชรี หน้า ๖๙๐-๖๙๔.

[๕๖] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๑๑.

จากข้อความนี้แสดงถึงความน่าเศร้า น่าเวทนาทำให้เกิดความรู้สึกน่าสังเวชเพราะหลังจากสงครามแล้วพระภิกษุสงฆ์ก็อดอยาก พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้ยาก

๓.๒. รุทธรส หมายถึงรสแห่งความโกรธเช่น

> โสปิ มหาพโล นิคมชนปเท จ ปหรนฺโต ชลถลมคฺเคน คนฺตฺวา นานาชนปทญฺจ ยุชฺฌิตฺวา สิริธมฺมราชนคราทิกํ มหาชนํ คาหาเปตฺวา อตฺตโน นครํ นิวตฺติตฺวา เสสจูฬวสฺสานิ อโยชฺฌนครสฺส วิชิเต ธนปุเร รชฺชํ กาเรนฺโต นวทานีนิ นานากมฺมานิ กตฺวา อุกฺขิตฺตจิตฺโต นานาวิปริตฺโต ชเนหิ กุชฺฌิโต ฆาฏิโต ปุตฺตนตฺตาหิ สห กาลมกาสิ

พระราชานั้นมีพลเสนามาก ได้ประหารชนบทแลนิคมทั้งหลายไปตามทางทั้งทางน้ำแลบก แล้วรบชนบทต่าง ๆ จับเอาชนชาวศรีธรรมนครเป็นต้นได้แล้วกลับมาพระนครของพระองค์ ได้เสวยราชย์อยู่พระนครธนปุรในแว่นแคว้นกรุงอโยธยนคร ๑๔ ปีเศษ ได้ทรงทำกรรมต่าง ๆ มีนวทานเป็นต้น แล้วมีจิตรฟุ้งซ่านวิปริตต่าง ๆ มหาชนพากันโกรธฆ่าเสียได้ ทำกาลกิริยาทั้งบุตรแลนัดดาทั้งหลาย[๕๗]

ข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงความโกรธ ของมหาชนมีต่อพระเจ้าตากสินผู้ประพฤติตนไม่สมควรเพราะความเป็นผู้มีจิตไม่ปรกติ ฉะนั้นจึงถูกมหาชนปลงพระชนม์พร้อมด้วยพระโอรสและพระนัดดา

๓.๓. วีรรส หมายถึงรสแห่งความกล้าหาญ เช่น

> โส ราชา รชฺชํ กาเรนฺโต กติปยสํวจฺฉเร วสนฺโต จตุรงฺคเสนาย สุรโยธํ อุยฺโยเชนฺโต ขุทฺทกนครํ วิชิตํ หงฺสานครสฺส ปหรนฺโต อญฺญขุทฺทกนครํ ปหรนฺโต หงฺสานครสฺส จ วมาราชสฺส จ วิชิเต นคเร วิชยนฺโต ปฏินิวตฺติตฺวา นครํ อตฺตโน อาคโต

---

[๕๗] สังคีติยวงศ์, หน้า ๔๒๒-๔๒๓.

สมเด็จพระเจ้านริสสรราชนั้น ได้เสวยราชย์อยู่ไม่กี่ปี ก็ได้ส่งสุรโยธา จัตตุรงคเสนาให้ไปตีบ้านเล็กเมืองน้อย อันเปนแว่นแคว้นของพระนครหงษาแลเมืองอื่นอีกต่อไป เมื่อมีไชยแก่เมืองอันเปนแว่นแคว้นของหงษานครแลพม่าราชแล้ว ก็กลับมาสู่พระนครของพระองค์[๕๘]

จากข้อความนี้แสดงถึงความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของพระเจ้าตากสิน ในการนำทัพรบพุ่งปราบหัวเมืองต่าง ๆ ของพม่าให้ตกอยู่ภายใต้พระราชอำนาจ เป็นการแสดงถึงความกล้าหาญในการรบ

๓.๔. ภยานกรส หมายถึงรสแห่งความน่ากลัว เช่น

หังสารามรปเทเส จ อาวภูกามวมาปเทเส จ อาทิภูโต มหาโฆรรูโป มหาภีสรูโป มหาสงฺคาโม ปากโฏ อโหสิ
มหาสงครามน่าสยดสยองอย่างยิ่งเปนที่สพกสท้านใหญ่ได้ ก่อขึ้นในเมืองหงษารามประเทศด้วย แลในอาวภูกามพม่าประเทศด้วย ตั้งแต่นั้นเปนต้นมา[๕๙]

แสดงถึงความน่ากลัวของสงครามซึ่งมีความสยดสยอง ซึ่งเกิดขึ้นตามเมืองต่าง ๆ

๓.๕. อัพภูตรส หมายถึงรสแห่งความน่าอัศจรรย์ เช่น

คมฺภีเร อุตฺตานา คมฺภีรา อุตฺตาเน อุตฺวิปฺปริตา อุณฺหา สิตา อุณฺหสิตวาตาปิ วิสมวายนฺติ เมฆวลาหกา นานาวณฺณา นีลา กาฬกาเหมา โลหิตา ปณฺฑรา นานาทิเสสุ ปากฏา มนุสฺสาปีสาจา ปจฺจนฺตคามนิคมราชธานีสุ นานาการเณหิ กมฺปิตา นานาเหตุ ปากฏา
ในที่ลึกก็กลับตื้น ในที่ตื้นก็กลับลึก ฤดูกาลก็วิปริต หน้าหนาวกลายเปนน่าร้อน ๆ น่าร้อนกลายเปนหน้าหนาว ลมทั้งหลายก็

---

[๕๘] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๘๕.

[๕๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๐.

กลับกลายเปนลมร้อนบ้างหนาวบ้างพัดไม่เสมอกัน เมฆฟ้า
วลาหกก็ปรากฏในทิศต่าง ๆ เปนสีเขียวสีดำสีทอง สีแดง สีขาว
พวกอมนุษย์แลปีศาจอันสิงสู่อยู่ในปัจจันตคามนิคมราชธานีทั้ง
หลายก็กำเริบขึ้นด้วยเหตุต่าง ๆ[๖๐]

จากข้อความนี้แสดงถึงความน่าอัศจรรย์เป็นที่แปลกประหลาดแห่งฤดูกาลที่เปลี่ยนผัน เกิดความวิปริตผิดแปลกไปจากฤดูกาล เป็นที่น่าอัศจรรย์แก่ผู้ได้พบเห็น

๔. โทษ

คือลักษณะของคำหรือความที่ใช้ในคำประพันธ์ผิดไป ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นข้อบกพร่อง ที่จะทำให้คำประพันธ์ขาดความงาม แบ่งออกได้ เป็น ๒ ประเภทคือ โทษฝ่ายคำและโทษฝ่ายความ

๑. โทษฝ่ายคำ หมายถึง โทษอันเกิดจากการใช้คำผิดไปจากไวยากรณ์ ผิดฉันทลักษณ์ เป็นต้น แต่เนื้อความยังคงสามารถอ่านเข้าใจได้ ซึ่งในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ เป็นคัมภีร์ที่แต่งในประเทศไทยจึงรับอิทธิพลของภาษาไทยไว้มาก ฉะนั้นถ้าใช้หลักของไวยากรณ์แบบภาษาบาลีโดยตรงแล้วก็จัดได้ว่า มีโทษฝ่ายคำอยู่บ้าง เช่น

คำว่า ศรี ในศัพท์ว่า ท้าวศรีสุดาจันทร สมเด็จพระวันรัตน์ใช้ว่า สีสุตาจนฺทาย[๖๑] จะเห็นได้ว่าท่านแปลง ศรี เป็น สี แต่ใน คำว่า ศรี ในศัพท์ว่า หลวงศรียศ ท่านใช้ว่า ถลุงฺมียเสน[๖๒] ท่านแปลง ศรี เป็น มี ไม่ได้แปลงเป็น สี เหมือนศัพท์แรก

หรือ

คำว่า หลวง ในคำว่า ขุนหลวงพงั่ว ท่านใช้ว่า คุณลุมฺพงฺ[๖๓] โดยแปลง หลวงเป็น ลุมฺ แต่คำว่าหลวง ในคำว่า หลวงศรียศ ท่านใช้ว่า ถลุงฺมียเสน[๖๔] โดยแปลง หลวง เป็น ถลุงฺ

ลักษณะเช่นนี้ถือได้ว่าเป็น โทษฝ่ายคำคือการใช้คำศัพท์ไม่สม่ำเสมอกัน ทำให้อลังการในคำประพันธ์เสียไปได้

---

[๖๐] **สังคีติยวงศ์**, หน้า ๔๐๓.

[๖๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๘๐.

[๖๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๘๐.

[๖๓] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๗๕.

[๖๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๘๐.

๒.โทษฝ่ายความ หมายถึงโทษอันเกิดจากความที่ใช้นั้นผิดไป หรือทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อความเป็นอย่างอื่น หรือการจัดลำดับความที่สับสนไม่เป็นไปตามลำดับ ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ เนื้อหาส่วนใหญ่คัดลอกมาจากคัมภีร์ต่าง ๆ และมีลักษณะของภาษาบาลีแบบไทยอยู่มาก ฉะนั้น เนื้อความบางส่วนจึงแต่งตามสำนวนภาษาไทย ทำให้เมื่อเป็นภาษาบาลีแล้วผู้ที่ไม่เข้าใจภาษาไทยด้วย ก็อาจจะตีความหมายผิดไป เช่น

> อถ ตานิ สฺยามราชปเทเส จ มทฺธราชมหาลานปเทเส จ ราชปเทเส จ กมฺพุชเขมหสารามรราชปเทเส จ อาวภูกามวม-ราชปเทเส จ ปติฏฺริตานิ อญฺเญสุ ปเทเสสุ สุญฺญานิ น โหนฺติ
> ณ กาลนั้น พระพุทธวจนะปิฎกไตรย์ทั้งหลาย ได้ประดิษฐาน อยู่สยามราชประเทศ ๑ ในมัทธราชมหาลานประเทศ ๑ ในราชประเทศ ๑ ในกัมพุชเขมแลหงษารามราชประเทศ ๑ ในประเทศลาวแลภุกามพม่า ๑ ในประเทศทั้งหลายอื่นสูนย์ไปหมด ไม่มีเลย[๖๕]

ในประโยคนี้ ถ้าผู้ไม่เข้าใจภาษาไทยอาจจะเข้าใจ สุญฺญานิ นั้นเป็นวิกติกกัตตาใน น โหนฺติ ซึ่งจะเข้าใจความหมายไปว่า เป็นของสูญหายไปหามิได้คือไม่สูญหายไป แต่ต้องแปลว่า สูญหายไป คือ ไม่มีอยู่ ลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นโทษทำให้ผู้อ่านคัมภีร์ประพันธ์เข้าใจผิดเนื้อความได้

ลักษณะภาษาและการประพันธ์ของสมเด็จพระวันรัตน์นั้น มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ เฉพาะตัว ซึ่งถ้าผู้ที่เคยได้อ่านผลงานของสมเด็จพระวันรัตน์มาบ้างแล้ว ก็จะทราบได้ว่าสำนวนการประพันธ์ การใช้ภาษาบาลีและการผูกศัพท์ของท่าน มีลักษณะและการนำเสนอแตกต่างจากคัมภีร์ อื่น ๆ ในส่วนของคัมภีร์สังคีติยวงศ์นี้ ท่านก็มีวิธีการนำเสนอเนื้อเรื่องและการใช้ภาษาบาลีด้วยวิธีการพิเศษ กล่าวคือมีทั้งการปรับปรุงเนื้อหาจากคัมภีร์ที่คัดลอกมาการแต่งผสม และสำนวนที่ท่านแต่งเองล้วน ภาษาบาลีในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ก็เป็นภาษาบาลีที่ง่ายต่อการอ่าน และมีการแทรกสำนวนภาษาไทย หรือศัพท์ที่เป็นไทยอยู่ด้วย เพราะผู้ประพันธ์เป็นคนไทยและต้องการจะประพันธ์ให้คนไทยอ่าน จึงจำต้องมีลักษณะของภาษาบาลีที่ได้รับอิทธิพลจากภาษาไทยอยู่บ้าง

---

[๖๕] สังคีติยวงศ์, หน้า ๓๖๙.